

Az alaklélektan bírálata*

KARDOS LAJOS

II

Néhány évtized múlt el az alaklélektan első szárnybontogatója óta. Nem kétséges, hogy az új irányzat — elsősorban alapítóinak rendkívüli aktivitása, tudományos felkészültsége és kutatói rátermettsége folytán — a lélektan fejlődését mélyen befolyásolta. De vajon olyan nagy méretű és jelentőségű változást hozott-e, mint amelyet ígért? Hosszú időn át — körülbelül a második világháborúig — a szovjet pszichológia is pozitíven értékelte az alaklélektant.¹⁹ Nem elsősorban azért, mert alapítói — Wertheimer, Köhler, Koffka — haladó szellemű tudósok voltak, akiknek el kellett hagyni hazájukat, amikor ott a fasizmus uralomra jutott — hanem, mert úgy vélték, az új irányzat elsősorban a mechanikus materialista szemlélet ellen irányul. És minthogy az alakpszichológusok — kérdésfeltevéseikben és megoldásaikban egyaránt — minduntalan fiziológiai és fizikai összefüggésekre utaltak, az az általános vélemény alakult ki, hogy a tanítás világnézeti alapjellege: materialista. Köhler nem egy helyen nyíltan fellép az idealista felfogások, pl. a vitalizmus ellen.²⁰

Kételyek csak akkor merültek fel, amikor — aránylag lassan és fokozatosan — a tetszetős tanítás implikációira mélyebben ráeszméltek, hallgatólagos előfeltevéseit világosabban felismerték és konzekvenciáit messzebbmenően végiggondolták. A tanítás ugyanis — azon túl, amit hirdetőik előtérbe állítottak s ami valóban a lelki jelenségvilág lényeges pontjait érinti — sok mindent tartalmaz, ami, ha kihámozottan és leplezetlenül előttünk áll, legalábbis kérdésesnek tűnhetik.

Az alakpszichológusok kiindulása elfogadható. A kérdést: van-e elemi lelki jelenség (olyan értelemben, amilyenben elemi jelenségről vagy elemekről a fizikus és a kémikus beszél) — valóban meg kell vizsgálni. Meg kell vizsgálni a rész és egész viszonyát is a lelki jelenségek területén. A részekre bontó, elemző, a részek vizsgálatából az egész értelmezése felé haladó módszer jogosultságát a lelki jelenségek kutatásában felül kell vizsgálni. Sőt el kell ismernünk, hogy sok esetben (még kérdéses, hogy általánosságban-e) a rész és egész viszonya lényegesen más a lelki jelenségek, mint a fizikai jelenségek világában. Még pontosabban: *a rész és egész viszonya egy adott lelki jelenségben* (érzékletben, élmény-

* A tanulmány első része a Magyar Filozófiai Szemle 1. számában jelent meg.

¹⁹ Lásd pl. Vigotskij Köhler könyvének orosz kiadásához írt előszavát.

²⁰ Köhler, W.: Gestaltprobleme und Anfänge einer Gestalttheorie. Jahresber. über die ges. Physiol. 3. 1922.

ben) más, mint abban a nem-lelki jelenségben, melyre vonatkozik, melyet tükröz. A melódia mint fizikai történet lényegében nem egyéb, mint többé-kevésbé elhatárolt, meghatározott időtartamú és erősségű hanghullámok egymásutánja — de a melódia élménye (érzékle) nem egyszerűen a melódiát kitevő egyes hangok érzékleteinek egymásutánja. El kell ismernünk továbbá, hogy az így megjelenő egész-jelleg elvben nem vezethető le a részérzékletek jellegeiből, mint ahogy pl. a „torok” szó élmény-jellege (beleszámítva a „jelentést”, az „értelmet” is) elvben nem vezethető le a részek, pl. a „tor” és az „ok” szavak élményjellegéből (megint beleszámítva azok jelentését, értelmét is).

De, úgy véljük, itt következik be az a sajátos fordulat az elmélet felépítésében, mely két dologért felelős: egyrészt azért, hogy egy egyébként kétségtelenül fontos mozzanatot minden mértéken túl kiemelnek, jogosulatlanul alapjelenséggé, újszerű lélektani szemlélet alapjává tesznek meg; másrészt azért, hogy a valóság és a lelki jelenség viszonyát (talán anélkül, hogy észrevennék) eltorzítják, és a szigorúan materialista álláspontot elhomályosítják.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a fordulatot! Az alakpszichológusok, miután megállapítják, hogy a lelki jelenségek egész-jellege, alaki minősége (Gestaltqualität) a részek jellegeiből le nem vezethető, szem melláthatóan azt hiszik, hogy most már nyitva van az út egy alapjában véve furcsa általánosítás felé. Gondolatmenetük, a lényegre leegyszerűsítve, a következő: minthogy a lelki jelenség egész-jellege a részek jellegeiből le nem vezethető, meg nem magyarázható — *nem vezethető le, nem magyarázható meg semmiből sem*, valamiféle végső alapjelenség, végső kategória, mely magyarázatra nem is szorul, amely — megfordítva — éppen maga szolgál magyarázatul más jelenségekhez, valójában az egész lelki jelenségvilághoz. Így teremtenek az alakpszichológusok a lelki jelenségek sajátos egész-jellegéből, az „alakból” (ahogy később röviden nevezik) — mindegyik a maga intellektuális hajlama szerint — speciális lélektani alapjelenséget, különleges valóságkategóriát, rejtélyes őstényt, egyetlen lehetséges kiindulást, stb.

De vajon helyes-e az alakpszichológusok gondolatmenete? Jogosult-e az a logikai lépés, melyet e gondolatmenetben kimutattunk? Valamiféle logikai vagy reális posztulátum-e az, hogy az egész sajátosságos jellegét minden esetben a részek jellegeiből kell levezetni? Ez az eljárás gyakran helyénvaló — de szükségszerű-e? Nem kétséges: akkor, amikor egy gép, szerkezet vagy akár organizmus sajátosságos egész-jellegét (mely pl. működésében jut kifejezésre) magyarázni akarjuk, célszerű a részek és az azok közötti viszonylatok vizsgálatából kiindulni. De teljesen analóg esetről van-e szó, amikor a lelki jelenség egész-jellegének magyarázatát keressük? Kérdéseink természetesen furcsán hangzanak mindaddig, amíg nincs határozottabb elképzelésünk arról, hogy — ha nem a részek jellegeiből, akkor — mi másból magyarázhatjuk, vagy vezethetjük le az egész-jellegét. De nem gondolhatunk-e arra — s ezt tartjuk a legdöntőbb lépésnek —, hogy adott esetben az *egész-jellegét olyan mozzanatokkal vagy tényezőkkel hozzuk összefüggésbe, melyek magán a jelenségen* (melynek egészéről és részeiről éppen szó van) *kívül állnak?*

Mindjárt konkrétan rá is mutatunk bizonyos tényekre, melyek világosan elénk tárják, milyen természetű mozzanatok és tényezők jöhetnek számításba adott esetben az egész-jelleg meghatározásánál. Látni fogjuk azt is, hogy a lelki jelenségek egész-jellegét másképp kell szemlélnünk, mint az alakpszichológusok, mert bensőségesen összefügg azzal, ami a lelki jelenségnek alapfunkciója: *a valóság tükrözésével.*

Pavlov kutatásai során már korán találkoznak a következő ténnyel: meghatározott feltételek mellett az ingerek bizonyos együtteséhez hozzákapcsolódik a feltételes reflex (pl. a következő együtteshez: egy síp hangja, fény felvillanása, a bőr valamely pontjának megérintése) — *de csak a komplexushoz, mint egészhez, kapcsolódik hozzá.*²¹ Ami azt jelenti: ha az egyes ingereket egymagukban alkalmazzák, vagy ha a komplexus hiányosan jelenik meg, a feltételes reakció kiváltására sor nem kerül. Sőt az is lehetséges, hogy a részingerek egymagukban más reflektorikus hatást váltanak ki, mint az egész komplexus. A lényeges pontot a pavlovi fogalomrendszerben így írják le: a részek specifikus jelzőfunkciója teljes egészében eldifferenciálódhatik az egész jelzőfunkciójától. Pavlov az ilyen jelzőfunkcióval rendelkező ingerkomplexusról azt mondja, hogy valójában új inger — a részingerekkel szemben.²² Ha mélyebben átgondoljuk, láthatjuk, miért mondja ezt. Nyilvánvaló, hogy *az egész komplexus jelzőfunkcióját semmiképpen sem vezethetjük le a részek jelzőfunkciójából.* Hiszen e jelzőfunkciókat a kísérletvezető tetszése szabja meg. A kísérleti szituációban az inger azt jelzi, amit a kísérletvezető akar: ha az inger után az állat minden alkalommal enni kap, az evést jelzi; ha utána sorozatosan áramütés éri a lábát, az áramütést jelzi; ha kezdetben az evés követte, majd ez elmaradt, az inger jelzőfunkciója az evésre vonatkoztatva negatívvá válik, stb. *A részingerek jelzőfunkciójának elvben semmiféle szükségszerű összefüggése nincs az egész inger jelzőfunkciójával.* Ilyen összefüggés nemcsak a laboratóriumban, de az állat és az ember természetes életszintjében sem áll fenn szükségszerűen. Könnyen elképzelhető, hogy pl. három különböző inger, ha együtt jelenik meg, más esemény előjele, mint az egyes ingerek, ha egymagukban jelennek meg. Milyen fonák eljárás volna, ha az ingerkomplexus specifikus jelzőfunkcióját valamiféle rejtélyes, végső, elvben más jelenségre vissza nem vezethető mozzanatként tartanók — azért, mert nem magyarázható a részingerek jelzőfunkciójából vagy más tulajdonságaiból. Az utóbbiakból valóban nem magyarázható — de nagyon is magyarázható más körülményekből, az *ingerkomplexuson kívülálló tényezők* hatásából.

Természetesen külön probléma, hogy az ingerkomplexus specifikus jelzőfunkciója hogyan alakulhat ki, milyen magasabb idegműködési formák által differenciálódhatik el a részingerek jelzőfunkciójától. A szintetikus idegműködés, mely e teljesítmény alapja, a pavlovi tanítás egyik legfontosabb pontja. Erre később még visszatérünk.

A komplex inger külön jelzőfunkciójának alakulását kissé behatóbban kell elemeznünk, mert, mint látni fogjuk, a lelki jelenségek sajátos egészjellegének gyökerei idáig nyúlnak le. Máshol már kifejtettük, hogy a jelzés alapja — egy idői viszony; *minden jelzés végső elemzésben — megelőzés.*²³ Csak az jelezheti egy esemény bekövetkezését, ami azt az eseményt általában és nem túl nagy időtartammal megelőzi. E megfontolás alapján nemcsak az inger jelzés, hanem az a folyamat is, melyet az inger az idegrendszerben felidéz, sőt az érzéklet is, mely e folyamat nyomán támad. Ezért beszélünk a magasabb idegműködésről szóló tanításban kérgi jelzésekről és szubjektív jelzésekről. Valamennyire áll az, ami a jelzés lényege: általában és nem túl nagy időtartammal megelőzik azt az eseményt, amelyet jeleznek. Ezért mondjuk érzék-

²¹ Pavlov, I. P.: Előadások a nagyagyféltekék működéséről. Magyar kiad. 1953. Főként a 8. előadás.

²² Lásd Kardos L.: Pavlov kutatásainak jelentősége a lélektanban. 1955. 69. l.

²³ Kardos L.: Ibidem. IV. fejezet.

leteinkről (és az azokból lezármazott lelki jelenségekről, emlékképről, képzet-ről, képzeleti képről, stb.), hogy „első jelzések”. — A jelzés akkor manifesztálódik, akkor válik valójában jelzőfunkcióvá, amikor az ingerhez (az idegfolyamathoz vagy az érzéklethez) specifikus, a jelzett eseményhez hozzáhangolt reakció (nyálázás az etetésnél, lábviisszarántás az áramütésnél, stb.) kapcsolódik. Azt a sajátos egész-jelleget tehát, melyet az ingerkomplexusnál megállapítottunk és a részek jellegeiből elvben le nem vezethetőnek találtunk, két körülmény határozza meg: 1. az, amit az ingerkomplexus a valóságból jelez (általában megelőz), más, mint az, amit a részingerek egymagukban jeleznek (általában megelőznek); az „egész” és a „rész” által jelzett valóságmozzanatok között nincs szükségszerű összefüggés. 2. Az a reakció (cselekvés), melyet az ingerkomplexus kivált, más, mint az, amelyet a részingerek egymagukban kiváltanak; az „egész” és a „rész” által kiváltott reakciók között nincs szükségszerű összefüggés. Ugyanez áll mutatis mutandis az ingerületekre vagyis a kérői jelzésekre, és az érzékletekre, vagyis a szubjektív jelzésekre.

De — mondhatná valaki — az az egész-jelleg, amelyről most beszéltünk, és amelynek viszonyát a részek jellegéhez vizsgáltuk, nem azonos és nem is hasonlítható össze a lelki jelenségnek azzal az egész-jellegével, melynek problémáját az alaklélektan kutatja. A jelzőfunkció nem „saját jelleg” („Eigencharakter”) — folytatná az illető — hanem valami, ami az ingerre (az idegfolyamatra, az érzékletre) mintegy kívülről, más jelenségekhez való relációkból rávetődik. E relációk: jelzés és kiváltás — az inger (az idegfolyamat, az érzéklet) jelez valamilyen valóságmozzanatot és kivált valamilyen reakciót, cselekvést. Az, amit az alakpszichológusok a lelki jelenség alapvető jellegeként kiemelnek és szemléletük alapjává tesznek, „immanens” jelleg, nem valamiféle „visszfény”, mely más valóságmozzanatokhoz való viszonylatból származik. Magyarozatát, megalapozását nem lehet élményentúli, „élménytranszcendens” mozzanatokban keresni. A lelki jelenség sajátos egész-jellegének — szögezni le végül az alaklélektan szószólója — semmi köze ahhoz, milyen viszonyban van a lelki jelenség más valóságmozzanatokkal (pl. mit jelez) és milyen módon irányítja, determinálja a cselekvést. Ezt az állítást, minthogy az alaklélektan, mint pszichológiai alapszemléletnek a jogosultsága rajta áll vagy bukik, alaposan meg kell vizsgálnunk.

A pszichológus, ha csak eleve nem vezeti az a gondolat, hogy a lelki jelenségnek valamilyen metafizikai értelemben magasabbrendű vagy elsődleges helye van a létező dolgok rendjében, mindenekelőtt ráeszmél arra, hogy a lelki jelenség — életjelenség. Csak az élő állati szervezet megnyilvánulásaként figyelhető meg. De ha erre ráeszmél, fel kell tételeznie, hogy a lelki jelenség ugyanúgy szerves része az organizmus egész életének, mint minden más életjelenség. Tehát felteszi a kérdést: mi a lelki jelenség szerepe a szervezet életében? Konkrétebben: mi a biológiai funkciója? mennyiben és milyen módon járul hozzá a szervezetben végbemenő folyamatok rendszerének és körforgásának — az életnek — fenntartásához? Először megadjuk a szűkebb feladatkört, amelyben a lelki jelenségnek döntő szerepe van, azután konkrétebben meghatározzuk magát a szerepet. A lelki jelenségek résztvesznek a változó környezethez való alkalmazkodás biztosításában — és pedig speciális módon: a környező valóságot tükrözik, és az állapot cselekvését e tükrözés alapján a mindenkori helyzetnek megfelelően irányítják, determinálják.

Itt nem mélyedhetünk el a tükrözés és a jelzés viszonyának taglalásában. A kettő nem ugyanaz. Mindenesetre a jelzőfunkció ősbib; csak a fejlődés

magasabb fokán válik szükségessé, hogy a jelzőfunkciót a tükrözőfunkció meg-
alapozza. Ezen a fokon bonyolultabb kölcsönviszony alakul ki az organizmus
és környezete között. Az egyes valóságmozzanatok az idegrendszeri (első-
sorban: a kérgi) folyamatoknak és az érzéketeknek pontosan tükrözniök
kell — ahhoz, hogy pontosan jelezhessenek; pontosan jelezhessék azt a bioló-
giailag releváns, fontos eseményt (veszélyt, jó lehetőséget), mely az adott
helyzetben várható vagy esedékes. Ennél mélyebbre a jelzés és tükrözés visz-
onyának tisztázásában itt nem megyünk. De leszögezzük azt, ami további
fejtegetéseink számára fontos: a tükrözés lényege is — *bizonyos viszony más
valóságmozzanatokhoz*; mindenesetre nem idői viszony, mint a jelzés, hanem
bizonyos korrespondencia, megfelelés. Éppen azért használjuk a tükörrel való
hasonlatot, mert a korrespondencia a tükörkép és a tükrözött tárgy között
sok tekintetben ugyanaz, mint a korrespondencia érzéklet (általában lelki
jelenség) és más valóságmozzanatok között.

Mit jelent a biológiai funkciónak — a tükrözésnek és a cselekvés irányí-
tásának — a felismerése a pszichológus számára, aki a lelki jelenségeket konkré-
tán tanulmányozza? Eltekinthet-e vizsgálatainál ezektől a funkcióktól? Szemlélheti-e a lelki jelenségeket azoktól függetlenül? Úgy véljük, helyesen
kell értelmeznie mindjárt az első szembeötlő tényt: *a lelki jelenséget nem is
tudjuk leírni és jellemezni másképp, mint úgy, hogy utalunk a tükrözésre, hogy
megnevezzük azokat a valóságmozzanatokot, amelyeket tükröz*. E valóságmozza-
natoktól a legegyszerűbb pszichológiai tényállás leírásánál sem tekinthetünk
el. Különösen nyilvánvaló ez az érzékelésnél, mely a lelki élet fejlődéstörténeti
kiindulópontja és alapja. De a magasabbrendű formákat, az emlékezeti, kép-
zeleti, gondolati, érzelmi, akarati, stb. élményeket sem tudjuk másképp leírni,
mint valamilyen utalással a tükrözött valóságmozzanatra, valamilyen tárgyra,
mozzanatra, cselekvésre; pl. látjuk az asztalt, emlékezünk a barátunkra,
elképzeljük a tengert, gondolunk egy jelenetre, örülünk a sikernek, kirándulni
akarunk, stb. Nincs mód arra, hogy lelki jelenségeinket, élményeinket a tük-
rözött valóságmozzanatokra való utalás nélkül a másik ember számára ábrázol-
juk. Csak bizonyos átfogó kategóriák megnevezésében folyamodunk tipikusan
lélektani terminológiához: látni, hallani, érzékelni, gondolni, akarni stb.

Ezt a tényt valójában már a szkolasztikus filozófusok regisztrálták — jóllehet
különleges módon értelmezték. Ők ismerték fel először világosan, hogy nincs lelki jelen-
ség — más, nem-lelki jelenségekkel való viszonylaton kívül. Ők eszméltek rá először a
látszólagos banalitásra: amikor érzékelünk, mindig *valamit* érzékelünk, amikor emléke-
zünk, mindig *valamire* emlékezünk, amikor akarunk, mindig *valamit* akarunk, stb. Az, hogy
e látszólag természetes tény mögött meglátták a problematikus pontot, komoly érdemük
— de e meglátás nyomán nem jutottak el a tükrözés gondolatához. Az, amihez eljutottak
— azt kell mondanunk — a tükrözés fonákja; a tényállást — idealista alapszemléletük-
nek megfelelően — a feje tetejére állították. Nem tükrözésről beszéltek, hanem a lelki
jelenség „intencionális jellegéről”: az élmény intencionálisan ráirányul valamilyen
valóságmozzanatra — így mondták. Az „intenció”, mint leírási forma szigorú érte-
lemben csak az akarati élményekre alkalmazható; azt, amire az akarat irányul, bizonyos
értelemben maga az akarat valósítja meg (akarunk valamit tenni). A szkolasztikusok ezt
vették mintául, és minden más lelki jelenség viszonyát a valóságmozzanatokhoz „inten-
ció”-nak nevezték — mintegy sugalmazva azt, hogy a lelki jelenség általában — nem-
csak az akarati élmény — elsődleges az általa jelzett valóságmozzanattal szemben.
Alapfelfogásukon nem változtatott az, hogy az általánosítás nehézségeit is látták, és
az egyes lelki jelenségek intencionalitásában mutatkozó különbséget felismerték; két-
féle intencióról beszéltek: az egyik a megismerési folyamatoknál valósul meg („intentio
secundum motum a rebus in animam”), a másik az akarati élményekben („intentio secun-

²⁴ Brentano, F.: Psychologie vom empirischen Standpunkte. 1874.

dum motum ab anima in rem”). A szkolasztikusok tanítását Brentano újítja fel a modern pszichológiában²⁴ Az intencionalitást alapvető empirikus adatnak tartja, és fontos szerepet tulajdonít neki, a lélektannak, mint tapasztalati tudománynak, a megalapozásában. Világnézeti kötöttségei folytán azonban ő sem jut el a tényállás materialista értelmezéséhez, a tükrözéshez.

A szkolasztikusok tanításában a más, nem-lelki valóságmozzanatokhoz való viszony a lelki jelenség konstitutív jegye. Ez a felismerés nagy jelentőségű — akkor is, ha a viszonyt helytelenül, sőt megfordítva, értelmezték. De a későbbi elmélkedők a tanításnak ezt az értékes magvát elhomályosítják. Husserl pl. úgy véli, hogy a más valóságmozzanathoz való viszony (melyet ő is intencionális irányulásként fog fel) csak utólagos hozzátét, mely az önmagában való, tiszta lelki jelenséghez, az intencionalitás nélküli „hyle”-hez, az élet gyakorlatában járul²⁵. A lelki jelenség teljesen elfogulatlan és befolyásmentes, ún. „phänomenologikus” szemlélete az intencionális irányulástól is eltekint (azt is „zárójelbe teszi”, ahogy Husserl mondja); így jutnánk csak el a tiszta lelki jelenségek, a „hyletikus” rétegnek a megismeréséhez. Aligha kell mondanunk, hogy éppen az elfogulatlan élményleírás alapján kell a „hyle” létezését — pl. azt, hogy létezik pusztá „gondolkodás”, anélkül, hogy valamire gondolnánk — kétségbevonnunk. Ilyesmiről senki sem számol be, amikor élményeit leírja.

Itt nem vezethetjük tovább annak bizonyítását, hogy: éppen az, ami a lelki jelenségben „lelki”, a valósághoz való sajátos viszonyban, a tükrözésben és a cselekvés determinációjában gyökerezik — hogy az idegrendszeri történés éppen annyiban minősül át magasabbrendű lelki történésé, amennyiben a sajátos viszony a valóságmozzanatokkal megteremtődik, kialakul. Szorítokozunk arra, hogy megvizsgáljuk, van-e a lelki jelenség egész-jellegének — melyből az alakpszichológusok kiindulnak — valamilyen köze a tükrözéshez és a cselekvés determinációjához. Elmélkedéseiket az alakpszichológusok gyakran kezdik el a következőképpen: kinyitjuk a szemünket, és előttünk áll a világ a maga tárgyaival, jelenségeivel, folyamataival, jeleneteivel stb. . Nem színes pontok, elemek mozaikját látjuk, melyben minden pont, minden elem külön, a másiktól függetlenül adva van — hanem már eleve meghatározott egységek, egészek állnak előttünk — olyan egységek és egészek, melyeknek e jellegét nem utólag, valamilyen meggondolások alapján konstruáljuk, hanem közvetlenül átéljük, közvetlenebbül, mint az elemeket. De csodálkozunk kell azon, hogy az alakpszichológusok, amikor így elmélkednek, nem eszmélnek rá mindjárt arra is, milyen messzemenő korrespondencia van éppen az említett egységek és egészek tekintetében az érzékletek és a valóságos környezet között — hogy *általában azt látjuk egységnek és egésznek, ami — legtöbbször jól felismerhetően — a környező valóságban is egység és egész*. Sőt, megint azt kell mondanunk: *érzékleteink e sajátosság egységeit legtöbbször nem is tudjuk másképp jellemezni, mint ama külső tárgyi és történésbeli egységek megnevezésével, amelyeket tükröznek*. Konkrétan: tárgyakat, személyeket, dolgokat, mozgásokat, változásokat, folyamatokat, stb. látunk — egy asztalt, egy embert, mozgó járművet. Nem kérdéses, hogy ezek valamilyen értelemben tényleges egységek — nem csak mi látjuk őket egységnek. Az alakpszichológusok úgy elmélkednek, mintha a látómezőben megjelenő egységek csak a lelki jelenségben megvalósuló, annak valamilyen „öntörvényei” („Eigengesetze”) szerint kialakuló képletek volnának — és nem tényleges egységek, melyeket az asztalos, a kőműves, stb. állítottak össze. Az alakpszichológusok elmélkedésének kiindulópontját mi a következőképpen adnók meg: *a valóság általában azokra a tárgyi és történésbeli egységekre tagozódva tükröződik érzékleteinkben, amelyekből ténylegesen áll.*

²⁵ Husserl, E.: Logische Untersuchungen. 1922. V. Untersuchung, 19. §.

A tükrözés e teljesítményének óriási biológiai jelentőségét akkor látjuk, ha továbbmegyünk, és a jelzőfunkció és a cselekvés determinációja szempontjából értékeli. Nyilván nem mindig és szükségszerűen egyes pontok és színfoltok azok, amelyek valami biológiailag relevánsat, fontosat (jót vagy rosszat) jeleznek, hanem — legalább olyan gyakran — a környezet természetes egységei, a tárgyak, a többi élőlények, a növények, az állatok, a mozgások, a változások, stb. . . E természetes egységek reprezentációja érzékleteinkben — a valóság magasabbrendű tükrözése.

Ennek a felismerésnek az alakpszichológusok fejtegetéseiben úgyszólván nyoma sincs — amit nem magyaráz meg egyedül az, hogy a tényekhez már eleve más alapszemlélettel nyúltak, mint mi, hogy tulajdonképpen semmilyen alapvető elgondolásuk nem volt a lelki jelenségek és a környező valóság viszonyáról. Beható és széleskörű vizsgálataik során, melyeket nem csekély kutatói rátermettséggel végeztek, szükségszerűen és gyakran találkoznok kellett a valóság tagozódása és az érzékleti egészek közötti korrespondenciával. Miért nem figyeltek fel rá, és miért nem vonták be elgondolásaikba? Nagyjából három ténycsoport van, melyeket az alakpszichológusok előszertettelt állítottak fejtegetéseik előterébe, s amelyek — meggyőződésünk szerint — eltakarták előlük a döntő mozzanatokot. Vegyük sorra e ténycsoportokat!

1. Az alakpszichológusok, mint már mondtuk, keményen bíralták a pszichológusoknak azt a régi iskoláját, melyből ők maguk is kikerültek, de ugyanakkor — akarva-akaratlan — magukkal hozták ennek az iskolának néhány kötöttségét és szemléleti korlátozottságát. Főképpen a következőt: az érzéklet és a valóság viszonya nem egyéb és nem több, mint *az érzéklet és az ingerek viszonya* — és pedig lényegében az a viszony, melyet már az első pszichológiai kísérletezők, a pszichofizikusok, Weber, Fechner és tanítványaik, vizsgáltak. Ez a viszony valóban nem foglal magába semmiféle tagolódásbeli korrespondenciát. Az érzékleti egységeknek nem felelnek meg valamiféle egységek az ingerfolyamatok együttesében. A fényingereknek az az együttese, mely pl. az asztalról jön, fizikailag (fénytaniilag) semmilyen értelemben sem egység, csupán közömbös optikai „történezzsálak” egymásmellettisége, mely nem egységesebb, mint bármely fény sugarányaláb, mely a környezet egy tetszés szerint elhatárolt részletéről, pl. az asztallábról és a mellette levő széklábról, együttesen érkezik a retinára. A fény sugarak e kötege — ahogy az alakpszichológusok mondják — pusztán „és-kapcsolat” („Und-Verbindung”) — a részek mindenfajta dinamikus összefüggése, összetartozása nélkül. Az tehát, hogy a látómező egységekre, egészekre tagolódik, nem felel meg az ingerkomplexus „tagolódásának”. Íme a bizonyosság — így következtetnek tovább az alakpszichológusok — arra, hogy az „egész” csak a lelki jelenségben konstituálódik, nem egyszerűen az ingerek „hatása”; idegrendszerünk külön teljesítménye, hogy az asztalról jövő fény sugarak hatása nyomán sajátos érzékleti egész áll elő: látunk egy asztalt.

Az alakpszichológusok nem veszik észre, hogy mindez csak féligazság. Nem látják azt a mozzanatot, melyet éppen kiemelünk, amikor a valóság és a lelki jelenség viszonyát a tükrözéshez hasonlítjuk. Ez a mozzanat: *az inger szerepe*. A tükrözéshez közvetítő fizikai folyamatok szükségesek — fény sugarak: ők közvetítenek a tárgyak és a tükrözés között, nélkülük nincs tükrözés. Tehát: a tárgyak tükröződnek, a fény sugarak a tükröződést közvetítik. Teljesen analóg módon: lelki jelenségeink a tárgyakat tükrözik — az ingerek közvetítésével. *Az a sajátos viszony, melyet tükrözésnek nevezünk, nem az érzéklet és az ingerek*

között, hanem az érzéklet és a tárgyi világ között áll fenn. Az asztal érzéklete, mint érzékleti egység, nem az asztalról jövő fénysugarak valamilyen egységének felel meg, hanem az asztalnak, mint tárgyi egységnek.

Egyébként a modern érzékeléslelektan közhelyei közé tartozik ma már az, hogy nem ingereket érzékelünk, hanem tárgyakat. Különösen a vizuális érzékelés területén hangsúlyozzák: nem fénysugarakat látunk, hanem tárgyakat. A kívülálló számára talán furcsa, hogy ezt a banalitást a pszichológiai kutatás során külön le kellett szögezni. De éppen a banalitások fölött könnyen elsiklanak — még a kutatók is. Tény az, hogy az elfogulatlan élményleírást a korábbi pszichológiai megfigyelőknél zavarta az élmény feltételeire vonatkozó, közkeletű ismeret: a látást fénysugarak váltják ki; ezért a közvetlen átélés tanúságtétele ellenére, arról beszéltek, hogy a fényingert látják.

Az inger specifikus közvetítő szerepét teljes világossággal akkor ismerték fel, amikor a behatóbb vizsgálatok során messzemenő diszkrepanciát találtak az inger és az érzéklet között — míg ugyanakkor azt látták, hogy az érzékelés mégis megbízható „információt” nyújt a valóságról. Pl. a tárgyakkal a legkülönbözőbb erősségű és színű világításban találkozunk (ha csak egy báránnyal felhő vonul a nap elé, a világítás már a 80-adára csökken), vagyis a tárgyak különböző alkalmakkor különböző erősségű és összetételű fénysugarakat küldenek a szemünkbe, mégis általában nem tévedünk a tárgyak színe felől, sőt néha éppen színük alapján ismerjük fel őket — tehát nem látjuk őket a különböző alkalmakkor különböző színűeknek, sötétebbeknek vagy világosabbnak. A tárgyak a világítás változásai ellenére (természetesen bizonyos határok között) változatlan színben jelennek meg. Csak így lehetséges az a benyomásunk, hogy a tárgyaknak jellegzetes színük van (a hó fehér, a korom fekete, a bútor barna stb.). Ez a jelenség az ún. „színkonstancia” („angenäherte Farbenkonstanz der Sehdinge” — ahogy már Hering nevezte). Ma már a konstancia-jelenségek egész sorát ismerjük és tanulmányozzuk.²⁶ Lényegük az, hogy érzékleteinkben a tárgyak állandó tulajdonságai mint állandó tulajdonságok tükröződnek — akkor is, ha az inger, mely az érzéklet közvetlen felidézője, messzemenően variál. A probléma valójában a tükrözés problémája: hogyan közvetítheti a változatlan valóságmozzanat tükrözését változó ingerhatás? A probléma közelebbi tárgyalása már nem tartozik ide.

A tárgy és az inger különválasztása, ha közelebről megvizsgáljuk, nem egészen problémamentes követelmény. Az inger is a környező valósághoz tartozik; ugyanúgy valóságmozzanat, mint a tárgy. Miért tükrözi a lelki jelenség éppen a tárgyat? A külső mozzanatoknak és folyamatoknak abban a kauzális-kondicionális láncolatában, melynek utolsó, a szervezetet közvetlenül elérő tagja az inger, a tárgy „hátrább” van, „korábban” szerepel. Pl. a lámpát meggyújtják, a fényforrásból sugarak jönnek, a tárgyra esnek, onnan visszaverődnek, és végül mint fényingerek a szemünkbe érkeznek. Miért tükröződik a látási érzékletben ennek a történéssornak éppen egy bizonyos mozzanata, a tárgy, mely a fénysugarakat a szemünkbe irányítja? Miért nem az organizmust közvetlenül elérő ingerek? Vagy miért nem a tárgynál is „korábbi” fázisok, pl. a fényforrás?

A kérdés megoldásához, ahogy ezt már másutt kifejtettük, megint a lelki jelenség biológiai funkcióját kell számításba vennünk. Inger és tárgy között fizikai alapjellegüket tekintve nincs döntő különbség. A lelki jelenség a külső folyamatoknak és mozzanatoknak fent vázolt kauzális-kondicionális láncolatából bármelyik fázist tükrözhetné; hogy ténylegesen melyiket tükrözi, nem e fázis fizikai sajátosságain múlik, hanem biológiai jelentőségén. A lényeges pont a következő egyszerű megállapításra szűr-

²⁶ Kardos, L.: Die „Konstanz” phänomenaler Dingmomente. 1929. Idem: Ding und Schatten. Eine experimentelle Untersuchung über die Grundlagen des Farbensehens. 1934.

hető le : a szervezet számára általában nem az ingerek (a fény, a hang, a szag stb.) fontosak, hanem bizonyos dolgok ezek „mögött” az ingerek „mögött”. Önmagában teljesen közömbös a szervezetre az, hogy az asztalról jövő fénysugarak rácsnek, az is közömbös, hogy eredetileg milyen fényforrás szolgáltatja ezeket a sugarakat — de nem közömbös az, hogy az asztal előtte van. Az ingerek „mögött” a környezet valóság egy biológiailag releváns rétege van — ezt reprezentálja (tükrözi, ábrázolja) a lelki jelenség.²⁷ A reprezentáció módja éppen azért „tükrözésszerű”, mert az összekapcsoló kauzális-kondicionális történészor csak közvetít — ugyanúgy, mint a fénysugarak a tényleges tükrözésnél.

Röviden még meg kell említenünk, hogy a közvetítő ingerfolyamatok és a biológiailag releváns valóság réteg határai nem merevek, különleges körülmények között ideiglenesen vagy tartósan eltolódhatnak. Az érzékelés lélektan sok érdekes esetet tárt fel, melyeknek lényege éppen ez az eltolódás. A vak számára, aki bottal tapogat, a bot nem igazi „tárgy”, csak a következő ingerfolyamat egyik mozzanata, tulajdonképpen az ingerfolyamat „vezetője”. Magát a botot időnként nem is érzékeli ; amikor pl. járás közben a házfalat tapogatja, nem a bot keménységét, ellenállását érzékeli, hanem a falét — jól lehet közvetlenül a bot az, mely nyomást gyakorol kézfelületére²⁸.

Fejtegetéseink eredményét a következőkben foglaljuk össze : ha igazuk van is az alakpszichológusoknak abban, hogy az érzéklet egész-jellege nem az ingerek valamilyen tagozódásának tükröződése — ez nem érinti a lényegét. Az érzéklet (és általában a lelki jelenség) nem az ingerfolyamatokat, hanem a környező valóság egy „mélyebb”, biológiailag releváns rétegét, annak tárgyait, mozzanatait, folyamatait tükrözi — mindenestre az ingerfolyamatok közvetítésével. Az érzéklet egész-jellege e tárgyak, mozzanatok, folyamatok egész-jellegének tükröződése. Érzékleteink a környező valóság legkülönbözőbb mozzanatait tükrözik — színét, hangját, szagát, hőmérsékletét stb. — és ugyanígy tárgyi és történésbeli tagozódását is. Az átfogó és alapvető teljesítmény : a valóság tükrözése; ennek csak része — kétségtelenül rendkívül fontos része — a tárgyi és történésbeli tagozódás tükrözése, vagyis érzékleteink egész-jellege.

Az alakpszichológusok komoly érdeme, hogy felismertek és a megoldáshoz közelebb hoztak egy fontos problémát, mely éppen a tagozódás tükrözésével kapcsolatos — jóllehet nem megfelelően, nem a valóság lelki reprezentációjának problémájaként fogták fel. Azt kérdezték : *hogyan állhat elő sajátos egész-jelleggel bíró lelki jelenség olyan ingerfolyamatok hatására, melyek semmiféle „egészet” nem képeznek, s csak közömbösen futnak egymás mellett?* Mi a problémát másképp vetnők fel. A valóság természetes egységeinek — a tárgyaknak, folyamatoknak, jeleneteknek — egész-jellege, mint már mondtuk, nem vivődik át az ingerre, melyet szolgáltatnak, illetve a szervezet felé irányítanak. Mégis az egész-jelleg valahogy újra megvalósul az inger nyomán előálló érzékletben. Hogyan vihető át a tárgy egész-jellege, a tárgyat tükröző érzékletre olyan ingerfolyamat közvetítésével, melyben ebből az egész-jellegből semmi sincs? A problematikus pont nem az egész-jelleg felidézése pusztán, „szummatív” (nem egész-jellegű) ingerek által — hanem az egész jelleg átvitele (újra megvalósítása) *pusztán szummatív ingerek közvetítésével*. Ha ugyanis a tárgy valamilyen jellegét nem képviseli semmi a tárgy által felénk irányított ingerkomplexusban, akkor mi determinálja, mi idézi fel e jelleg tükröződését érzékletünkben? Enyhítsük fejtegetéseink elvontságát egy konkrét példával! Az asztalról jövő fénysugáregyüttes a recehártyára esik. Ez az együttes valahogy egységesen hat, sajátos érzékleti egészet, az asztal látási érzékletét váltja ki. De mi határozza meg, hogy ezek az asztalról jövő fénysugarak így együttműköd-

²⁷ Kardos, L.: Dingfarbenwahrnehmung und Duplizitätstheorie. Zeitschr. f. Psychologie. 108. 1928.

²⁸ Katz, D.: Der Aufbau der Tastwelt. 1925. 52. l.

nek? Miért csak az asztalról jövő fénysugarak zárulnak össze ilyen „hatásegységbe” (Wirkungseinheit)? Miért nem folynak be az asztal környezetéből jövő fénysugarak is? Miért nem látjuk az asztalt és pl. a mellette levő széket „egységes tárgynak”? (Ez a kérdés nem abszurd; az indiánok, amikor először pillantottak meg spanyol lovasokat, rémülten menekültek, mert valamiféle szörnyeknek nézték őket — olyan „egységes” állatoknak, melyeknek törzséből kétoldalt emberi lábak, felül pedig emberi törzs és fej, nőttek ki. A valóság egyes részei — az ember és a ló — az indiánok érzékletében „hibásan” egységbe olvadtak össze. Érzékletük a valóság tagozódását helytelenül tükrözte.) Milyen alapon határolódik tehát el az egységes hatást kiváltó optikai inger-együttes — példánkban: az asztalról jövő fénysugarak együttese — a szomszédos ingerektől — akkor, amikor az együttesbe tartozó ingerek nem függenek össze szorosabban egymással, mint az együttesen kívüli ingerekkel?

Az alakpszichológusok, ha nem is így tették fel a kérdést, nagyjából erre a kérdésre feleltek. Megállapításuk lényege az, hogy kell valaminek lennie az ingerek geometriai elrendeződésében, a már említett „ingergeometriában”, ami jelzi, hogy a fényingerek bizonyos kötege éppen egy egységes tárgyról jön. Pl. az asztalról visszavert fénysugarak zárt geometriai formájú kötegben érkeznek és képeződnek le a recehártján. E köteg határain (és ennek megfelelően: a recehártyakép határain) a minőség „ugrik”, vagyis: a fénysugarak jellege a kötegen (illetve a recehártyaképen) túl hirtelen, átmenet nélkül megváltozik. Hogy miféle jellegük változik meg (szín, erősség, telítettség, mélység, felületi struktúra, minta stb.), nem is lényeges. Ezzel eljutunk ahhoz a fontos mozzanathoz, melyet Köhler, mint már említettük, így jelöl: „tulajdonságugrás a mezőben”.²⁹ Megtaláltuk azt, ami az ingergeometriában a fénysugáregyüttes különleges „eredetét” — vagyis azt, hogy egy egységes tárgyról jön — elsősorban jelzi. Enélkül tárgyi érzékelés egyáltalában nincs. Ha az asztal környezetéből pontosan ugyanolyan fénysugarak jönnek, mint az asztalról, akkor az asztal, mint tárgyi egység, láthatatlanná válik. A laikus számára ez is nagyon természetes (az asztal „összefolyva” háttérével — így magyarul), de most e természetesség alapját és jelentőségét látjuk. A tulajdonságugrások vonalai határolják meg a felidézett idegrendszeri folyamatok tagozódását: a fénysugarak a tulajdonságugrás vonalait által határolt körzeten belül szorosabb hatásegységbe zárulnak össze, létrehozzák a tárgy érzékletét. Ugyanakkor a fénysugarak, melyek e körzeten kívül esnek, hatásukban elhatárolódnak és elkülönülnek; kialakul a jellegzetesen tagolt összkép: a tárgy és háttére. A körvonalak és határvonalak jelentősége az optikai képben nem újdonság a képi ábrázolás, a rajzolás szakemberei számára; tudvalevő, hogy a pusztán körvonalak már megjelenítik a tárgyat. Összefoglalva: A recehártján megjelenő képben a tulajdonságugrások domináló mozzanatok; elsősorban ők határozzák meg az egymástól elkülönülő vagy a háttérből kiemelkedő formákat — tehát lényegében képünket a tárgyi egységekre tagoló való-ságról. Az alakpszichológusok az ezzel összefüggő részletkérdések egész sorát vizsgálták beható kísérleti és elméleti munkáikban. Ezekre itt már nem térhetünk ki.

Még néhány „természetességet” regisztrálhatunk. Azokra az inger-együttesekre, melyek egy egységes tárgyat képviselnek (egy egységes tárgytól

²⁹ Köhler, W.: Die physischen Gestalten in Ruhe und in stationärem Zustande, 1921. Főként az I. fejelet.

származnak), néhány további mozzanat is általában jellemző. Gondoljunk megint példánkra : az asztalról jövő fénysugarak együttesére, illetve a recehártyán megjelenő képre. Ez a kép olyan részekből áll, melyek *kontinuumot* képeznek, vagy legalábbis egymás *közelségében*, „együtt” vannak ; nem rendszertelenül szétszórt, diszkrét foltok. Továbbá : a részek általában *hasonló* jellegűek, hasonló színűek, vagy legalábbis nem szükségszerűen különbözők. A részek geometriailag összeillenek, mintegy *folytatásai egymásnak* ; az asztaláb az asztal lapjából indul ki, annak „folytatása” függőleges irányba. Ezek mind jelezhetik, hogy bizonyos körzeten belül a fénysugarak egyetlen egységes tárgytól származnak. Ezekkel a jelző mozzanatokkal is találkozunk már korábban : közelség, hasonlóság, jó folytatás (Wertheimer-tényezők). Mint láthatjuk, e tényezők valójában ingerjelzések, indikációk arra, hogy a fényingerek által felidézett idegrendszeri folyamatok bizonyos körzeten belül sajátos „hatásegységbe” zárulhatnak össze, mely az egységes tárgy tükröződését érzékleteinkben létrehozza, és érzékleteink egész-jellegét, mint a tárgyi egység lelki reprezentációját, megteremti.

2. De ezzel már el is jutottunk a második ténycsoporthoz — az alakpszichológusok egy másik preferált vizsgálati területéhez, mely — talán nagyobb mértékben, mint az első — a pszichikus egész-jelleg és a környező valóság igazi viszonyát eltakarta előlük. Mindazok a mozzanatok — az ingergeometria sajátosságai, a tulajdonságugrások vonalai és a Wertheimer-tényezők, folytonosság közelség, hasonlóság, jó folytatás, stb. — melyeket fent leírtunk, *csak valószínű és nem egyértelmű jelzések*. Csak nagy általánosságban, bizonyos valószínűséggel jelzik, hogy az általuk kiemelt ingerek egy egységes tárgytól származnak. Ugyanílyen jellegekkel bíró együttes adott esetben előállhat az egységes tárgy nélkül. Mindjárt demonstráljuk is a legkirívóbb és leginstruktívabb példán : csaknem ugyanolyan geometriai elrendezésű fénysugáregyüttes, mint amilyen az asztalról jön, jöhet egy papírlapról, melyre az asztalt ráfestették vagy rárajzolták. A fénysugáregyüttest ezúttal nem egy asztaljellegű tárgy szolgáltatja, hanem a papírlap egyes részei, melyekre megfelelő festékanyag tapadt. E részek nem képeznek külön tárgyi egységet, nincsenek szorosabb kapcsolatban egymással, mint a papírlap többi be nem rajzolt (vagy festett) részeivel. Mégis : az asztal rajzáról vagy képeről jövő fénysugáregyüttes ugyancsak egész-jelleggel bíró érzékletet, nagyjából az asztal érzékletét kelti. Az asztalt a rajzról vagy a képről megismerjük. Ami érthető is, hiszen az inger-együttes geometriája lényegében ugyanaz, mint a tényleges asztalról jövő fénysugáregyüttesé : tulajdonságugrások vonalai határolják el, részei kontinuumot képeznek, átmennek egymásba, egymás jó folytatásai, stb. Mi indokolná, hogy az érzékelő apparátusra más módon hasson? Tehát : az, hogy az asztal rajzát vagy képét is bizonyos fokig tárgyszerűen, egész-jelleggel látjuk, szükségszerű, a berendezkedés természetéből folyó mellékjelenség — kényszerű velejárója a főtjeljesítménynek, a tényleges tárgy tükrözésének.

Meg kell azonban állapítanunk : ez a mellékjelenség nem a főtjeljesítmény vonalába esik ; érzékletünk ez esetben inkább meghamisítja, mint tükrözi a valóságot. *Tárgyi tagozódás látszatát kelti ott, ahol a valóságban ilyesmi nincs*. Szigorú szemléletben az asztal rajza nemcsak — nem asztalszerű tárgy, de egyáltalában nem külön, egységes tárgy. Az asztalt pontozott vagy szakgatott vonalakkal is rajzolhatjuk — így is bizonyos egész-jelleggel bíró érzékletünk támad, mely nagyjából megint a tényleges asztal érzékletéhez hasonló. Kiderül, hogy az egész-jelleggel bíró érzéklet kiváltásához nagyon kevés kell

a jellemző ingergeometriából — elég, ha csak az elhatároló tulajdonságugrás vonalát (a körvonalakat) adjuk meg; így is az illető tárgy specifikus egész-jellegét tükröző érzéklet áll elő. Gondoljunk pl. az árnyképekre.

Az alakpszichológusok kísérleti vizsgálataiban mármost — legalábbis az optikai érzékelés területén — főként *képszerű, két dimenziós ábrázolások* szerepelnek. Már csak technikai okokból is ez a vizsgálati eljárás bizonyult legegyszerűbbnek. Egyszerűbb pl. az asztal ábráját exponálni, a kísérleti személy elé tenni, majd elvenni, stb. — mint magát az asztalt eléje tenni, majd elvenni, esetleg többször egymásután. Hangsúlyozzuk, hogy a vizsgálati anyag ilyen kiválasztása önmagában nem kifogásolható; így is tipikus egész-jelleggel bíró látási érzékletek állnak elő. Mégis a kiválasztás nem szerencsés; ha ugyanis a kutatás már eleve az egész-jellegű élmények keletkezésének ilyen eseteire irányul, nem várható, hogy az egész-jelleg szerepe a valóság tükrözésében szembeűnik. Hiszen a valóságnak az a darabja, melyet ilyen érzéklet reprezentál, nem valódi tárgyi egység. Sőt könnyen támadhat a kutatóknak az a gondolatuk (mint ahogy támadt is), hogy az egész-jelleg a lelki jelenség — illetve az idegrendszeri folyamatok — valamilyen „saját” jellege, melyet e jelenségvilág „autochton” törvényei szabnak meg.

Íme a tények második csoportja, mely az alakpszichológusok elől a lelki jelenségek egész-jellegének és a valóságnak a viszonyát bizonyos fokig eltakarta: *Igazi tárgyi egységek helyett e tárgyi egységek képeivel dolgoztak.* Azt kell mondanunk: a látás mellékjelenségein tanulmányozták a főteljesítményt. Az érzékletek egész-jellegét olyan esetekben tanulmányozták, melyekben azok óhatatlanul tévesen tükröznek. Sajnos nem látták a kiemelkedő pontot: ez a tévedés is a főteljesítményre, a valóság tükrözésére való felkészültség, idegrendszeri beállítottság következménye. *A rajzolt asztalnak nem lehetne egész-jellege, ha az idegrendszer optikai szektora már eleve nem alakult volna úgy, hogy a tényleges asztalt egységes tárgynak láthassuk.* A tévedés a valóság tükrözését közvetítő ingerfolyamatok bizonyos tökéletlenségén múlik; teljesen egyértelmű, „félreérthetetlen” ingerkövetítés az állat környezetében nem áll rendelkezésre. Ugyanaz az ingergeometria, mely általában az egységes tárgyról jövő fény-sugáregyüttesre jellemző, megvalósulhat adott esetben olyan együttesnél is, mely nem egy egységes tárgytól származik. A biológiailag döntő kérdés az, hogy egyrészt milyenek az előfordulási arányok, másrészt milyen konkrét hátrányt jelent adott esetben a valóság hamis tagozódásának látszata (tárgyi tagozódás érzékelése ott, ahol az ténylegesen nincs). Ha a hamis tükrözés gyakorisága jóval kisebb, mint a helyesé, már biológiailag „megéri” — ha szabad így mondani —, hogy az organizmus az esetleges hátrányt specifikus esetekben vállalja. Ha közelebbről megvizsgáljuk: lényegében minden biológiai berendezkedés ilyen kockázat vállalását jelenti; minden organikus berendezkedés az általános esetre készül fel, és kockáztatja, hogy specifikus esetben — éppen a berendezkedés sajátossága folytán — előny helyett hátrányt okozzon. A hal bizonyos színű, formájú, nagyságú stb. tárggyal — a táplálékkal — szemben specifikusan viselkedik, utána kap; ez létfenntartásának alapja. Mégis adott esetben éppen az így kiváltott reakció következtében elpusztul, amikor pl. a horogra akasztott táplálék után kap; a berendezkedés biológiai jelentőségét ez nem érinti.

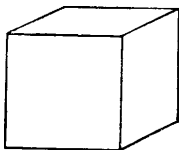
A valóság természetes tagozódásának, a tárgyi és történelmi egységeknek tükröződése érzékleteinkben az élet fenntartása szempontjából elsőrendű fontosságú teljesítmény. Ennek a teljesítménynek érdekében vállalja

az organizmus a fent leírt kockázatot. De milyen súlyos és milyen természetű ez a kockázat a valóságban? Érdeemes ezt a kérdést is röviden érintenünk, hogy az alakpszichológusok szemléletének bizonyos pontjait világosabban láthassuk. Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy az egész-jelleg nemcsak az ember lelki jelenségeinek sajátossága; kimutatható az állat érzékelésében is. Ez egyaránt kitért az alakpszichológusok és más alapszemléletű kutatók vizsgálataiból. Csodálkoznánk is, ha másképp volna: a környező valóság tárgyi és történésbeli tagozódása egyformán döntő tényező az állati és az emberi élet fenntartása szempontjából. Az állat a számára fontos tárgyakat — a táplálékot, lakóhelyét, üldözőjét, az állattársat, stb. — egészséges érzékeknek érzékeli, azokra mint egészségre reagál. Az érzéklet egész-jellege az állati filogenezis során alakul ki. Azt kell tehát először megvizsgálnunk, hogy a valóság tagozódásának hamis tükrözése — helyesebben: a hamis tükrözés fenti formája — milyen kockázatot jelent az állat életében. Milyen zavaró szerepe lehet annak, hogy az állat bizonyos tárgyi egységeket érzékel ott, ahol azok ténylegesen nincsenek? Azt kell mondanunk: úgyszólván semmilyen. Mikor kerülhet ugyanis sor az állat életében arra, hogy ugyanaz a fénysugáregyüttes, mely általában üldözőjéről érkezik szemébe, üldözője valamilyen kétdimenziós ábrázolásáról, rajzáról vagy képéről jön? A képet az ember találta ki; a természet úgyszólván sohasem produkálja. A vadon élő állat csak nagyon kivételes esetben találkozik vele. Kép nem áll elő „véletlenül” — legfeljebb nyomok, lenyomatok formájában. Amikor a régészek állati és emberi formákat ábrázoló rajzokat találtak ősrégi barlangok falain, egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy azok esetleg véletlen természeti képződmények; minden további nélkül emberi kéz művét látták bennük, a barlanglakó ősember művészi próbálkozásait (legfeljebb még arra gondoltak, hogy a modern ember hamisítványai). Az állati élet gyakorlatában nem fordul elő, hogy a valóság tárgyi tagozódásának felismerésében e tagozódás valamilyen kétdimenziós ábrázolása megtévesztené. Annak az idegrendszeri berendezkedésnek kifejlődését, melynek lényege, hogy bizonyos ingerjelzésekre egész-jelleggel bíró érzéklet — a valóság tagozódásának tükröződései — állnak elő, nem zavarta a két dimenziós ábrázolással való összetévesztés — seholsem a hosszú állati filogenezis során.

Az érzéklet egész-jellege tehát az embernél már teljesen megszilárdult törzsfajlódási örökség. Változtat-e ezen az, hogy az ember környezetében új hibaforrás lép fel a valóság tagozódását tükröző érzékelés számára, melyet az ember maga teremt meg, amikor feltalálja a képet? Biztos, hogy nem. A maga teremtette hibaforrás nem válhatik zavaró tényezővé. Amikor az ember képet csinál, már kialakul nála — a tényezők dialektikus kölcsönhatásában — az az érzékleti berendezkedés is, mely kizárja, hogy a képet összetéveszse az ábrázolt valósággal. E berendezkedés elsősorban arra épül, hogy az érzékelő apparátus teljesítménye bizonyos irányban kifinomul. Valójában túloztunk, amikor azt mondtuk, hogy a képről jövő fénysugáregyüttes megegyezik a tényleges tárgyról jövő fénysugáregyüttesel. A megegyezés ugyanis sohasem teljes; bizonyos különbségek mindig maradnak. E különbségekről itt talán csak annyit, hogy összefüggenek a háromdimenziós tárgyi elrendezéssel. Az egységes tárgy határai mentén nemcsak a szín, a felület optikai tulajdonsága „ugrik” (változik ugrásszerűen), hanem a „mélysége”, a felület tőlünk való távolsága is. A háttérre képező felület minden átmenet nélkül távolabb van, „hátrább” van (innen az elnevezés), mint a tárgy felülete. Ez a „mélységugrás” („Tie-

fensprung”), mely elsősorban a binokuláris látás — a majmok és az ember látása — számára hozzáférhető, a legfőbb indikáció, a legmegbízhatóbb differenciáló ingerjelzés a tényleges tárgy és a tárgy képe közötti megkülönböztetésben. De — és az alakpszichológiai szemlélet megítélése szempontjából ez különös súllyal esik latba — *a differenciáció másodlagos*. Ami azt jelenti: *a kétdimenziós ábrázolásnál nem lazul fel vagy tűnik el a* — most már nem igazi tárgyi tagozódást tükröző — *egész-jelleg*, csak specifikus „színezetet” kap: képszerű egészeket látunk és nem valóságos egészeket. Nem „tárgyat” látunk valamilyen „háttér” előtt, hanem „ábrát” valamilyen „alapon”. Tudjuk jól, hogy minden hasonlóság dacára más élmény, valamit képen látni, és más a valóságban látni. Hogy a benyomások e differenciációja valóban az említett különbségen múlik, bizonyítja pl. a sztereoszkóppal való látás. A sztereoszkóp éppen ezt a különbséget iktatja ki, s így kelti a tökéletes tárgyi tagozódás látszatát; a sztereoszkópban látott kép nem — képszerű. A szigorú értelemben vett egész-jelleg szempontjából azonban nincs különbség az asztal képének és a tényleges asztalnak érzéklete között. A másodlagos különbség elegendő ahhoz, hogy a hamis tükrözés minden esetleges hátrányos következményét gyakorlatilag kizárja.

A kétdimenziós ábrák érzékelése tehát nem mond ellent annak, hogy az érzéklet egész-jellege elsődlegesen és ősi fokon a valóság tárgyi tagozódásának tükrözése. Sőt tovább kell mennünk: a képszerű ábrázolással kapcsolatos tények még inkább csak bizonyítják ezt a tételt. A képen nem egyszerűen kétdimenziós egészeket látunk, hanem — ahol csak lehet — valóságos, háromdimenziós tárgyak ábráit. *Látásunkban jól érezhető tendencia mutatkozik arra, hogy, ahol csak némi utalás van rá, már a tárgyi tagozódásnak legalább a látszata álljon elő*. Azt kell mondanunk: a látás a legkisebb, legtávolibb ingerjelzésre visszamegy az ősi teljesítményhez, a tárgyi tagozódás tükrözéséhez — mintegy idézve annak emlékét. Néhány vonal egy papírlapon elég, hogy kényszerűen háromdimenziós tárgyat — és ne csupán egysíkú vonalak együttesét — lássuk, Az ismert ábrát

nem igen vagyunk képesek másképp látni, mint egy háromdimenziós kockát. Két vonal, mely közelebb van egymáshoz, mint a többi vonalhoz — két vonal, mely más színű, mint a többi — már egységnek, „vonalpárnak” tűnik. Egész csekély indikáció a téri elrendezésben elég arra, hogy „csillagképeket” lássunk, bizonyos csillagok együttesét „Göncöl szekerének”, másokét „Fiastyúknak” stb. lássuk. Kétdimenziós optikai elemekkel — pontokkal, vonalakkal, síkidomokkal, felületi színezéssel — a háromdimenziós valóság igen erős benyomását lehet kelteni; a fénykép, a rajz, a festmény a tárgyi valóságot elénk varázsolja. Mindez csak megerősíti az alapfelfogást: a háromdimenziós tárgyi tagozódás tükrözése érzékleteinkben — ősi, elsődleges teljesítmény; érzékelő apparátusunk valósággal „rájár” erre az ősi működési formára.

Fejtegetéseink alátámasztására eddig csak a tárgyi egységek érzékelését elemeztük. Analóg viszonyokat találunk a történelmi egységek, a mozgás,

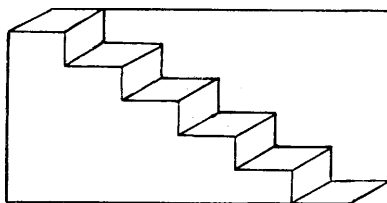
a változás érzékelésének területén. Röviden ezekre is kitérünk. Mint már korábban említettük, az érzékleti egész-jelleg kísérleti vizsgálatának egyik kiindulópontja éppen a mozgásérzékelés volt (Wertheimer kísérletei). A mozgás — valóságos történésbeli egység, melyet az egész-jelleggel bíró mozgásérzékelés éppen mint egységet tükröz. A közvetítő ingerfolyamatok ezúttal is csak szummatív idői együttest (egymásután) alkotnak. A közvetítés úgy zajlik le, hogy a recehártýára egymásután különböző (mindenesetre sajátos módon különböző) fénysugáregyüttesek esnek; de a fénysugáregyüttesek egymásutánja nem dinamikusan kötött egység, egyik fázis nem hívja elő a másikat, az egész csak mozaikszerű egymásután (bármely részlete kieshet, anélkül, hogy a többi befolyásolná). A fénysugáregyüttesek ilyen mozaikszerű egymásutánja váltja ki a mozgás és a változás érzékletét. Érdekes, hogy az alakpszichológusok ezúttal is — mindjárt első vizsgálataikban — olyan mesterségesen előállított ingerkövetítéssel dolgoztak, amely mögött nincs igazi mozgás — csak képek váltakozása. Vizsgálatuk tárgya az ún. sztroboszkópikus látás volt. Az ember már korán, művelődése legelején, feltalálja a képet — de csak a tizenkilencedik század végén találja fel a képszerű mozgást (a mozgóképet) —, amely mögött éppen úgy nincs igazi mozgás, mint a kép mögött igazi tárgyi egység. Feltűnő, hogy az alakpszichológusok elsősorban az így előállított mozgásélmény egész-jellegét tanulmányozzák. Kiderült, hogy látásunkban erős tendencia mutatkozik arra is, hogy az egymásután exponált képeket — ha csak megközelítőleg egyeznek a tényleges mozgásból vagy változásból származó ingeregymásutánnal — folytonos mozgásnak vagy változásnak lássuk. A történésbeli tagozódás tükrözése érzékleteinkben ugyanolyan ősi teljesítménynek látszik, mint a tárgyi tagozódás tükrözése. Ezt az alaptényt az alakpszichológusok megint nem regisztrálták. A mozgásélmény és a valóságos mozgás viszonyát bizonyos fokig megint eltakarta előlük vizsgálati tárgyuk sajátos megválasztása; az, hogy kísérleteikben igazi mozgás, melynek fázisai dinamikusan összefüggenek, úgyszólván nem is szerepelt (a sztroposzkópikus figurák vagy a filmkockák egymásra-következése nem dinamikusan meghatározott idői egész, a filmkockák tetszésszerű sorrendben exponálhatók, a film akár fordított sorrendben is lepergethető).

A történésbeli tagozódás tükrözésében fontos szerepe van a hallási érzékelésnek. A mozgás — és igen gyakran a változás is — levegőrezgések felidézésével jár együtt. Ezek közvetítésével a folyamatokat, történéseket hallhatjuk is; halljuk az emberek lépteit, a kocsizörgést, a mennydörgést stb. A hallási érzéklet egész jellege nyilvánvalóan a folyamatok tényleges egységének tükröződése. Az ingerkövetítéssel kapcsolatban analóg viszonyokat találunk, mint a látási érzéklet területén. A levegőrezgések egymásutánja szintén szummatív és nem dinamikailag kötött történés; a diszkrepancia a szummatív ingeregymásután és az általa kiváltott érzéklet egész-jellege között itt is megvan.

Az analógia még tovább megy: ugyancsak a huszadik század elején sikerül a hallási érzékletet kiváltó ingeregymásután is mesterséges módon előállítani, vagyis: előállítani anélkül, hogy mögötte az a tényleges folyamat (mozgás) volna, mely természetes körülmények között felidézi. A beszélőgépre, a hanglemezeire gondolunk. A magunk teremtette megtévesztési lehetőség, a tükrözés magunk teremtette hibaforrása természetesen ezúttal sem válik zavaró tényezővé. Bizonyos differenciáló ingerjelzések segítségével a mesterségesen létrehozott hangot könnyen megkülönböztetjük a természetes kö-

rülmények között előálló, és meghatározott tárgyi történést képviselő hangtól.

Idetartozik még a következő: amikor az alakpszichológusok bizonyítani akarják, hogy az érzéklet egész-jellege nem elsősorban kívülről, a környező valóság felől meghatározott jelenség, gyakran hivatkoznak bizonyos *kétértelmű ingerkonstellációkra*. Ezekben két-(vagy esetleg több-)féle érzékleti egész állhat elő — általában valamilyen belső beállítottság szerint. Különösen a kétdimenziós ábrázolásnál adódnak ilyen konstellációk. Ismert példa az ún. Schröder-féle lépcső:

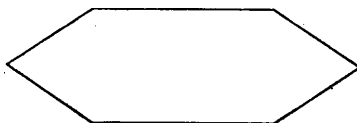

A mellékelt ábrát láthatjuk rendes, felfelé haladó lépcsőnek, de láthatjuk fordítva, lefelé lógó lépcsők sorának is. A téri elrendezés látszata teljesen átfordulhat. A szögletek, melyek az egyik látásmódnál előre, a néző felé fordulnak, a másik látásmódnál hátul vannak. Az ilyen esetekre való hivatkozás minden eddiginél világosabban mutatja azt a gondolkodásbeli orientációt, mely az alakpszichológusok érvelésében kellő analízis után mindenütt kimutatható. Az érzékelés olyan esetei lebegnek szemük előtt, melyekben az ingerfolyamatok fizikai természetüknél és a speciális fizikai konstellációnál fogva nem közvetíthetnek egyértelműen tárgyi valóság és érzékelő apparátus között. A fénysugarak együttese, mely a Schröder-féle ábráról jön, kétféle, perspektivikusan ellentétes tárgyi tagozódástól származhatik. Melyiknek az érzékletét fogja felidézni? Mindkettő felidezésének esélyei egyenlők. Ilyen esetekben nyilván további tényezőknek — esetleg belső tényezőknek (beállítottságnak) — kell eldönteniök, melyik érzékleti változat jelenik meg. De ebből az alternálási lehetőségéből még nem következik, hogy az érzéklet tagozódása egyszerűen a mi művünk, és nem a valóság tagozódásának tükrözése. Az alakpszichológusok nagyjából úgy érvelnek, mintha a nem-egyértelmű ingerkövetítés volna az általános eset. Itt is megfigyelkednek az előfordulási arányokról. Azért, mert elszórt, specifikus esetekben az ingerfolyamatok együttese mögött többféle tárgyi tagozódás állhat, és ezekben az esetekben bizonyos — végső soron ugyancsak a tárgyi valóság által megszabott — változatok közül „szabadon” választhatunk, még nem állíthatjuk, hogy az érzéklet tagozódása elvben az idegrendszer sajátos, önálló reakciója.

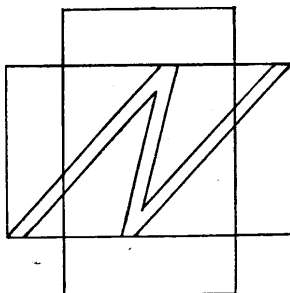
Ezzel függ össze az alakpszichológusok felfogása a tapasztalat szerepéről általánosságban és az élmény egész-jellegének meghatározásában. Elismerik, hogy a tapasztalat a determináló tényezők egyike. Jellegzetes egésznek láthatunk valamit pusztán azért, mert részei mindig együtt, jellegzetes egységben fordultak elő. De ennek a tényezőnek a szerepe korlátozott, és messze elmarad a főtényezők, az „autochton” alakmeghatározó tényezők szerepe mögött. Az, hogy két vonalat, mely közelebb van egymáshoz, mint a többi vonalhoz, már egységnek, „párnak” látunk, nincs semmiféle kapcsolatban

korábbi tapasztalatainkkal. A tapasztalat, mint alakmeghatározó tényező, adott esetben ellentétbe kerülhet az autochton tényezőkkel ; ilyenkor általában az utóbbiaknak van elsőbbségük. Jól demonstrálja azt, amiről itt szó van, a gyermekrejtvény, melyet korábban leírtunk : kusza vonalak összevisszaságában meg kell találni a vadászt. A tapasztalat szerepe itt nyilvánvaló : aki soha előzőleg nem látott vadászt, az nem találhatja meg a vadászt a rejtvényben. Ugyanakkor azonban élesen megmutatkozik az „autochton” tényezők hatása, melyek másfajta részek összezárulását, más „egész” kialakulását írják elő ; az utóbbiakban a vadász „elvész”, mint külön rész majdnem láthatatlan. Mindenesetre a rejtvényből külön arra irányuló figyelemmel még kiemelhető a vadász — sok esetben azonban már ez sem lehetséges.

Érdekes és jellegzetes az is, ahogyan a tapasztalat korlátozott jelentőségét az alakképződésben kísérletileg bizonyítani akarták. Bizonyos formákat először ismételtén exponáltak, pl. a következőt :

A kísérleti személyek tehát ezt a figurát előzőleg gyakran — éspedig ellenőrizhető gyakorisággal — „tapasztalhatták”. Azután megvizsgálták, vajon hozzásegíti-e a kísérleti személyt ez a kísérletileg biztosított „előtapasztalat” ahhoz, hogy a figurát a vonalak bizonyos együtteséből, mint külön egészet, „kilássa” — olyan együtteséből, melyben az autochton tényezők hatására másfajta egész áll elő? Megtalálja-e a fenti figurát a kísérleti személy pl. a következő vonalrajzban :

Kiderült, hogy a tapasztalat az alakok ilyen elkülönítéséhez segítséget nem nyújt.³⁰

De vajon szabad-e mindezeknek alapján az autochton tényezőket élesen szembeállítani a tapasztalattal? Előző fejtegetéseinkből már világosan kitűnt, hogy az autochton tényezők szerepe nem valamilyen indokolatlan biológiai jelenség. Vagyis : *ezek a tényezők általában ott és olyankor idéznek fel érzéketi*

³⁰ *Gottschaldt, K.* : Ueber den Einfluß der Erfahrung auf die Wahrnehmung von Figuren, I. Psychol. Forsch. 8. 1926.

egészeket, ahol és amikor az ingerkomplexus mögött megfelelő tárgyi vagy történe-
beli egészek vannak: Azt kell mondanunk: a Wertheimer féle tényezők szere-
pében (közelség, hasonlóság, jó folytatás stb.) a törzsfajlódás évmilliósi „tapasz-
talatai” kristályosodtak ki. Nem csoda, ha ezek a tényezők előnyben vannak
azzal a tendenciával szemben, melyet aránylag rövid egyéni tapasztalat ala-
kított ki (pl. az, hogy bizonyos figurával előzőleg százszor találkoztunk).
Elismerjük, hogy szigorú értelmezésben a tapasztalat — egyéni teljesítmény;
mégsem szabad az autochton tényezőket a tapasztalattól homlokegyenest
eltérő, lényegükben másfajta tényezőknek tekinteni. Tudatában kell lenni
annak, hogy az érzékleti egészjelleg minden meghatározó tényezője a valósággal
való ugyanolyan kölcsönhatásból született és kristályosodott ki, mint amilyen a
tapasztalat. Ha e tényezők általában nem olyan érzékleti egészek létrejövését
determinálnák, melyek az ineregyüttes mögött rejlő, tényleges tárgyi és
történebeli egészeket tükrözik, akkor sohasem váltak volna az alakképzés
tényezőivé. E szerepüket nem valamiféle, a biológiai valóságtól független,
sajátos, autochton dinamikai törvényszerűségeknek köszönhetik, mint ahogy
azt az alakpszichológusok tanítják. Az „autochton” jelző használata valójá-
ban indokolatlan.

3. A fenti fejtegetések ellen azonban, bármily plauzibilisen hangzanak
is, az alakpszichológusok egy látszólag igen erős ellenérvet hozhatnak fel. Fejte-
getéseink — azt mondhatják — éppen a legkifejezettebb, legszilárdabb alakél-
ményekre, a már említett *pregnans alakokra*, nem alkalmazhatók. *Pregnans*
alakok optikai téren — az egyszerű geometriai formák: az egyenes vonal, a
kör, a derékszög, a négyzet, a kocka, a gömb, a szabályos sík- és téridomok.
Azért nevezik őket *pregnans*oknak, mert látásunkban erős tendencia mutat-
kozik arra, hogy ilyen alakok benyomása támadjon — akkor is, ha az inger-
jelzések hiányosak vagy pontatlanok. Pl. a kör egy ponton megszakadhat vagy
eltérhet a pontos menettől — mégis érzékletünkben a körforma dominál, a
látott ábra esetleg teljes körre egészül ki vagy korrigálódik. Ez az alakpszicho-
lógusok által oly sokat hangoztatott „*pregnancia-törvény*” („*Prägnanz-*
gesetz”). Az *alakélmény a legközelebb álló pregnans alak irányába eltolódik*.
Felmerül mármost a kérdés: hogyan hivatkozhatunk „évmilliósi tapasztala-
tokra”, a környezettel való kölcsönhatásra, e *pregnans* alakokkal kapcsolat-
ban? Hiszen ezek a természetben viszonylag ritkán fordulnak elő. Az ember
szerkeszt csak előszeretettel egyenes vonalat, derékszöget, kört, négyzetet,
kockát stb. — nem a természet. Az állat aligha találkozik ilyen formákkal;
idevágó „*tapasztalatai*” semmiesetre sem elég gyakoriak ahhoz, hogy látásának
alakulását lényegesen befolyásolhatnák. Ne tévesszük össze az ember alkotta
környezetet, melyben a szabályos geometriai formák túltengenek, a természeti
környezettel, melyben az állatvilág hosszú fejlődéstörténete lezajlott, és
amelyben az alakképzés tényezői — az alakpszichológusok szerint csak:
állítólag — kialakultak.

Ehhez még hozzáfűzük: ha a természetben a geometriailag szabályos
formák nem is dominálnak, a fizika alapvető folyamataiban, elemi mozgás-
formáiban (szabad esés, ingamozgás, hullámmozgás, felületi feszültség, fény-
terjedés) mindenütt szabályos képletekkel találkozunk: egyenes vonallal,
sík (vízszintes) felülettel, körrel, gömbbel stb. Többek között ez a tény is
mutatná, hogy az érzékek alapjául szolgáló fiziológiai folyamatokban az
alapvető dinamikai törvényszerűségek közvetlen megnyilvánulásáról, és nem
valamilyen biológiai irányítottságról van szó. Az alakpszichológusok elő-

szeretettel illusztrálják állításukat pl. a következővel: a kör vagy a gömb érzékletének kialakulása inkább hasonlítható a felületi feszültség törvényei által megszabott, szférikus formájú zsircseppek kialakulásához, melyek a víz (vagy a leves) felületén úsznak, mint izolált recehártypontok ingerlésének valamilyen mechanikus összesítéséhez.

Hogy ezt az érvelést helyesen értékeljük — vagyis hogy pontosan megállapíthassuk, mi az, amit bizonyít, és mi az, amit nem bizonyít — előbb a tények egy további csoportját kell szemügyre vennünk: immár a harmadikat azok közül, amelyek mint mondtuk az alakpszichológusokat túlságosan mélyen és izoláltan foglalkoztatták — annyira, hogy bizonyos összefüggések elkerülték figyelmüket. Az alakpszichológusok, Wertheimer nyomán, az alapul szolgáló idegrendszeri folyamatok valamilyen sajátos szerveződésében keresik az élmény egész jellegének végső magyarázatát. Az alakpszichológusok nem hajlamosak a misztifikálásra; Köhler hamarosan úgy véli, meg is találta a fizikai történésformák között azt, amely lényegében azonos a keresett idegrendszeri történésformával. Megállapításai igen figyelemreméltóak, sőt — a fiziológus és a biofizikus számára komoly útmutatást adnak. De Köhler — és az ő nyomán a többiek is — túlhangsúlyoznak egy mozzanatot: a pszichikus egész-jellegnek, illetve az alapul szolgáló idegrendszeri történésegsznek — általában az „alaki történésnek” — *a különlegességét, sajátosságát*. E sajátosság állandó hangsúlyozása megint olyan módon hat gondolkodásukra és szemléletükre, hogy elsikkad az alaptény: az idegrendszeri egész-jelleg a tárgyi egész-jelleg megfelelője, tükrözése. Hiszen — úgy vélik — olyan sajátos, olyan másfajta „egész” a tárgy, mint a tárgy érzéklete, illetve az azt megalapozó idegrendszeri történés, hogy a kettő szinte összehasonlíthatatlan. Egészen különböző fizikai struktúrákon alapszanak. A tárgy egész-jellegének (melyről az alakpszichológusok egyébként is keveset beszélnek) lényege az, hogy a részeket kohézióerők tartják össze, e részek külön nem mozoghatnak, az egyik elmozdulása szigorú törvényszerűségek szerint maga után vonja a többi elmozdulását stb. Ezen túlmenően azonban semmiféle dinamikus összefüggés nincs a részek között. Sokkal bonyolultabb és bensőségesebb az az egész, mely az érzékletben, illetve az azt megalapozó fiziológiai folyamatokban megvalósul. *Az alakpszichológusok fejtegetésein határozottan végigvonnak az a gondolat, hogy a tárgyak és folyamatok, melyeket a külvilágban érzékelünk — éppen az egész jelleg szempontjából — inkomparábilisak a tárgyak és folyamatok érzékletével, illetve az azokat megalapozó idegrendszeri történéssel.* Ez utóbbiakat legfeljebb speciális fizikai folyamatrendszerekhez, a „fizikai alakokhoz” hasonlíthatjuk. Már csak ezért sem fogható fel az élmény egész-jellege — így zárul a fejtegetéseikben implikált gondolatmenet — a külső tárgy egész-jellegének tükrözéseként.

Valóban: a tárgy, pl. az asztal, fizikai egysége más természetű, más mozzanatokon múlik, mint az asztal érzékletét megalapozó fiziológiai folyamatoké. Az asztal részben természeti úton, részben az asztalos által egymáshoz erősített anyagi részekből áll; az asztal érzékletének megfelelő fiziológiai folyamatrendszer pedig részben izolált, részben egymással kommunikáló nervózus „történezzsálakból”. A kettőnek más az „építő-anyaga” — magától értetődő, hogy más az azok között egységet teremtő erők természete is. De ellentmond-e az annak, hogy a kettő — az asztal és az asztal érzékletét megalapozó idegrendszeri történés — között az a sajátos megfelelési viszony legyen, melyet tükrözésnek nevezünk? *Alaposan félreérti a tükrözés lényegét az, aki*

a tükörkép és tükrözött tárgy között valamiféle azonosságot, lényegbeli megegyezést keres. Ha arra a fizikai jelenségre, mely hasonlatul szolgál, az optikai tükrözésre, csak kissé ráeszmélünk, felismerhetjük, mire korlátozódik a megegyezés tükörkép és tükrözött tárgy között. A tükörkép alapján véve — fénysugarak együttese; a tükrözött tárgy viszont anyagi részekből áll. Mások a részek közötti viszonyok is: a tükörképet alkotó fénysugarakat semmiféle erő nem tartja össze, nem determinálják egymást — a tárgy részei között viszont kohézív és egyéb erők hatnak. A tükrözést megalapozó korrespondencia a következő pontokra korlátozódik: 1. A tárgy minden felületi pontjának megfelel egy fénysugár a tükörképben. 2. Különböző felületi pontoknak különböző intenzitású és rezgésszámú fénysugár felel meg. 3. A különböző és egyenlő tárgyfelületi pontok megoszlásának geometriája ugyanaz, mint a hozzájuk tartozó (tehát ugyancsak különböző vagy egyenlő) fénysugarak megoszlásáé, vagy egyszerűbben: a tükörkép „hasonlít” a tárgyhoz. Ezekről nem független, de külön megemlítendő a *kovariancia-viszony*, mely azt jelenti, hogy a tárgyfelületi pontok minden optikai és geometriai (megoszlási) változásának jellegzetes változás felel meg a hozzátartozó fénysugarak tulajdonságában és geometriai megoszlásában. Különösen a *hasonlóság* és a *kovariancia* döntő mozzanatok; a tükrözéses viszony megállapításánál elsősorban rájuk kell súlyt vetnünk. De láthatjuk, hogy a hasonlóság és a kovariancia mellett (helyesebben: azok ellenére) a legmesszebbmenő különbség van a tükrözéses viszonyban álló rendszerek között. Ugyancsak a hasonlóságra és a kovarianciára kell utalnunk, amikor azt vizsgáljuk, hogy az érzéklet egész-jellege tükrözése-e a tárgy egész-jellegének. Mind a két mozzanat kimutatható: a tárgy egész-jellegének megváltozása, felbomlása (pl. az asztal megkisebbedése vagy részekre esése) az érzéklet megfelelő egész-jellegének megváltozását, felbomlását vonja maga után (a kisebb asztalt kisebbnek látjuk, az érzékleti egész határai összezsugorodnak, a darabokban előttünk heverő asztalt nem látjuk egésznek). Furcsának tűnhetik, hogy ilyen magától értetődőségeket külön meg kell említenünk — talán ez is mutatja, hogy az alaklélektani elméletképzés helytelen útra tévedt: szembekerült a természetessel.

Fejtegetéseink eredményét így foglalhatjuk össze: az, hogy az érzéklet, illetve az alapul szolgáló idegrendszeri történet „sajátos” egész — más szerkezetű, más felépítésű egész, mint a külső tárgy vagy folyamat — lehet figyelemreméltó adat, de különösebb jelentősége a valósággal való tükrözéses viszony szempontjából nincs. Azt is elismerjük, hogy e „sajátosság” vizsgálata fontos — különösen a fiziológia szempontjából — de a pszichológus számára másodlagos feladat. A lelki jelenség és az alapul szolgáló fiziológiai folyamatok biológiai jelentősége nem „sajátos” egész-jellegükön múlik, hanem azon, hogy a külső valóságot tükrözik; az egész-jelleg biológiai jelentőségét ugyancsak nem az határozza meg, hogy „sajátos”, hanem az, hogy bizonyos értelemben megfelel a külső tárgyak és folyamatok egész-jellegének. Azt kell mondanunk: elvben bármilyen más természetű egész is szolgálhatná a tükrözéses viszonyt, ha egyébként a megfelelés fent felsorolt pontjai — főként a kovariancia és a hasonlóság — megvalósulnak. Az idegrendszeri folyamatok egész-jellegének „sajátossága” tehát felfogásunk szerint másodlagos mozzanat.

De könnyen elképzelhető, hogy ezzel a másodlagos mozzanattal együtt járnak további sajátosságok az idegrendszer működésében; sajátosságok, melyeknek ugyancsak nincs felismerhető közük az alapfunkcióhoz, a valóság

tükrözéséhez. Bizonyos jelenségeket így kell felfognunk. Így kell felfognunk az alakpszichológusok által annyira hangsúlyozott pregnáns alakok elsőbbségét is. Ez véleményünk szerint a tárgyi egész-jelleg tükrözésének „sajátos” módjából fakad. A külső tárgy egész-jellegét az idegrendszer olyan speciális egész-jellegű folyamatrendszerrel képviseli, mely — majdnem azt mondhatjuk: véletlenül — a pregnáns alakok, az egyszerű és szabályos geometriai formák preferenciáját hozza magával. Ezt a felfogást természetesebbnek tartjuk, mint azt, hogy érzékleteinknek már eleve valamiféle ősi affinitása volna az egyenes vonallal, a derékszöggel, a körrel, a gömbbel stb. — vagyis olyan formákkal, melyek az állati élet természetes színterében alig fordulnak elő. Az alakpszichológusok felfogásában megint azt kell hibáztatnunk, hogy a járulékosat, a mellékjelenséget állítják előtérbe, és azt tekintik főteljesítménynek, a lelki jelenség alapvető mozzanatának.

Egyébként az alakpszichológusok más „sajátosságokat” is hangsúlyoznak, melyek az egész-jelleggel bíró fiziológiai struktúrákat és érzékleteket ugyancsak élesen megkülönböztetik a külső tárgyi és történelmi egységektől. Már korábban rámutattunk az alaki struktúrák ún. transzponálhatóságára. Az alakpszichológusok különösen fontosnak tartják ezt a „sajátosságot”. Mélyen megragadják őket az érzékeléslelektan bizonyos tényei: a tárgy adott pillanathán a recehártya meghatározott pontjain ábrázolódnak le; ennek megfelelően bizonyos alakú tárgyat látunk. De a legkisebb szemmozgás elég ahhoz, hogy ugyanannak a tárgynak a képe eltolódjék a recehártyán, és egész más pontokra essék. Ami azt jelenti, hogy egészen más érző idegvégződésekből támad ingerület. Mégis továbbra is ugyanazt az alakot, ugyanazt a tárgyat látjuk. A kör bárhol leábrázolódhatik a recehártyán — mindannyiszor kört látunk. A nagyobb kör ábrája ugyancsak más recehártyapontokra esik — mégis jellegzetes körbenyomásunk marad. Az sem számít, milyen az egyes pontokra eső fényinger: láthatunk sárga, kék stb. kört. Csak az ingerületi pontok geometriai elrendezése döntő. A laikus számára mindez nagyon természetesnek látszik. Valójában azonban nem az. Analóg jelenségeket regisztrálhatunk a hallási érzékelés területén. A legismertebb példa, melyre már korábban utaltunk, a dallam transzponálhatósága. Innen vették a megjelölést az egész jelenségkörre: az egész-jelleggel bíró struktúrák — fiziológiai folyamatok és érzékletek — transzponálhatók. Az alakpszichológusok maradandó érdeme, hogy a látszólag oly természetes tények egész sorának bonyolult problematikáját felfedték, és az alapul szolgáló fiziológiai folyamatokról bizonyos általános elképzeléseket dolgoztak ki.

Érdemüket azonban részben lerontja az, hogy megint nem eszméltek rá a „sajátosság”, a transzponálhatóság, jelentőségére a valóság és a lelki jelenségek viszonyának kialakításában. Azt kell mondanunk: a tárgyi egészek tükröződése érzékletünkben nem tölthetné be biológiai funkcióját — a transzponálhatóság nélkül. Gondoljuk csak meg: ugyanazzal a tárgyi egységgel a legkülönbözőbb téri viszonylatokban találkozhatunk; megpillanthatjuk közelebbről, messzebből, előlről, oldalról stb., láthatjuk különböző világításban, napsütésben, borús időben, alkonyatkor stb. Mindannyiszor más és más kép jelenik meg a recehártyán — más pontokat érnek az ingerek, és másfajta ingerek hatnak. A tárgyi egységgel szemben azonban minden találkozáskor specifikus módon kell viselkednünk, pl. az ellenséggel szemben védekezni kell — bármilyen téri viszonylatban találkozunk is vele. Hogyan volna ez lehetséges, ha minden alkalommal más és más tárgyi egységet, más alakot,

más egészet látnánk? A probléma valójában nemcsak a tárgyi egészek érzékelésének problémája. Már Pavlov felismerte a biológiailag teljesértékű érzékelés egyik alapkövetelményét: ugyanaz az inger — pontosan úgy, ahogy előzőleg előfordult — nem ismétlődik meg mégegyszer; kisebb-nagyobb eltérések mindig lesznek. Végzetes volna, ha e differenciák miatt a specifikus feltételes reakció kiváltására már nem kerülhetne sor. Ez a feltételes idegkapcsolatok biológiai rendeltetését egészében veszélyeztetné. De a *hasonló inger visszatérése* elég a feltételes reakció kiváltásához. A jelenséget Pavlov *generalizációnak* nevezte.³¹ Az idegrendszer mintegy „általánosít”; a kívánatos reakció az ingerjelzések egész kategóriájához kapcsolódik. Az alakpszichológusoknak a transzponálhatóságot a generalizációval kellett volna összefüggésbe hozniok — akkor „sajátosságát” is másképp látták volna. A kettő viszonyát egy másik munkánkban részletesen kifejtettük — szükségtelen itt újra kitérnünk rá.³²

Mindenesetre a transzponálhatóság másfajta „sajátosság”, mint a pregnáns alakok preferenciája. Az utóbbitól eltér abban, hogy nyilvánvaló összefüggésben van a valósághoz való alkalmazkodás legáltalánosabb követelményeivel, és a környezettel való állandó kölcsönhatásban fejlődött ki. Ezzel szemben fent azt mondtuk: a valóság tárgyi és történelmi tagozódásának tükröződését az idegrendszer olyan specifikus egész-jellegű folyamattal szemre oldja meg, mellyel — szinte „véletlenül” — együtt jár a pregnáns alakok preferenciája. Természetesen a mélyebb elemzésnél láthatjuk, hogy ez sem „véletlen”. *Az idegrendszer a tükrözés e magasabb formáját, a valóság tagozódásának tükrözését, csak olyan módon valósíthatta meg, amilyenre eddigi fejlődése során kialakult struktúrájában lehetőség volt.* Pavlov kutatásaiból e struktúrát legalábbis alapvonásaiban ismerjük. Ezekből kiindulva közelebb juthatunk a lelki jelenség, illetve az alapul szolgáló idegrendszeri történés egész-jellegének megértéséhez. Megtudhatunk egyet-mást arról a lehetőségről, mely realizálódik, amikor a valóság tagozódásának tükrözése kialakul.

Bizonyos kísérleti eredményeket ismertetve utaltunk arra, hogy adott esetben az egyidőben vagy közvetlenül egymásután ható ingerek a jelző-funkció szempontjából mint egységek szerepelnek, amennyiben közösen, kollektíven jeleznek valamit, (pl. azt, hogy az állat enivalóhoz jut). Az élet mármost rendkívül változatos ingerkonstellációkat teremt az állat számára. Az adott helyzetre nem mindig az jellemző, hogy egy bizonyos fajta inger (fény, hang, szag, stb.) megjelenik benne. Néha az jellemző rá, hogy az ingerek valamilyen együttese, komplexusa lép fel. Az etetést jelezheti valamilyen fény felvillanása — de jelezheti, ugyanolyan gyakran egy tárgy megjelenése. A fény felvillanása valóban egyetlen „szál” inger, de a tárgy megjelenése a fényingerek bizonyos, a térben elosztott sokaságának fellépését jelenti. Pavlov azt mondja: „A feltételes reflexek ingerei állandóan közvetlenül jelzik a környező közegnek a szervezetre gyakorolt kedvező vagy zavaró hatását. A környezet végtelen sokféleségének és ingadozásának megfelelően, ezek az ingerek lehetnek a környezet legapróbb elemei, de lehetnek a környezet elemeinek kisebb-nagyobb komplexusai is”.³³ Jó példát is hoz rá: „Mikor az egyik ember arcát megkülönböztetjük a másiktól, egyszerre vesszük számításba az alakot, a színeket, árnyékokat és méreteket, ugyanígy ha a térbeli tájékozódás

³¹ Lásd ehhez Kardos, L.: Pavlov kutatásainak jelentősége a lélektanban, 1955.

³² Kardos, L.: Ibidem.

³³ Pavlov, I. P.: Előadások a nagyagyféltekék működéséről. Magy. kiad.

a feladat stb. Ezeknek a komplex ingereknek a mennyiségét határtalannak nevezhetnénk.”³⁴ Már ez a példa (és az előbbi is) utal arra az összefüggésre, mely a kollektív jelzőfunkció és a valóság tárgyi tagozódásának tükrözése között fennáll. A kollektív jelzőfunkció ugyanis nem véletlen; azok az ingerek amelyeknek ilyen kollektív funkciójuk van, általában valamilyen egységes jelenségtől — tárgytól vagy folyamattól — származnak. A helyzetre igen gyakran ilyen egységes jelenségek fellépése jellemző, pl. az, hogy megjelenik egy tárgy.

Gondoljuk meg tehát jól: az ingerek, amikor együttesen jeleznek valamit, általában együttesen közvetítik egy egységes tárgy vagy folyamat tükrözését is. Hogyan kell ezt közelebbről elképzelnünk? Kiindulunk az idegrendszeri közvetítés általános tényeiből. Az ingerek által megindított idegrendszeri folyamatok, mint többé-kevésbé izolált „történesszalak” haladnak tovább a központi régiók felé. Bizonyos idegrendszeri szinten azonban feladják izoláltságukat, valahogyan „összeshatnak”, amennyiben együtt, kollektíven kiváltják a feltételes reakciót. Valójában az történik, hogy az egyes ingerületi szalak, miután saját központjukat (vetületi pontjukat) az agykéregben elérték, átvezetődnek az illető reakció kérgi vagy kéregalatti központjához. A reakció kiváltása: a közös pontra irányuló ingerületi erők valamilyen eredője. De Pavlov szerint ennél több történik; a dinamikus „összeshatás” bonyolultabb. Az egyes ingerületi „szalak” kérgi végpontjai olyan értelemben is feladják izoláltságukat, hogy egymással is kapcsolatba lépnek, egymáshoz is átvezetődnek, és létrehoznak egy „kombinált centrumot”, ahogy Pavlov nevezi. Ez az integrálódás közös, egységesen működő centrummá való összezárulás éppen — a szintetikus idegműködés.

Itt már láthatjuk, hogy az idegrendszeri teljesítmény túlmegy a kollektív jelzőfunkción: a kérgi központok egységbezárulása olyan idegrendszeri történés, mely az egységes tárgy vagy folyamat tükrözésének tekinthető. Ez éppen az az egységes idegrendszeri folyamat, melyről az alakpszichológusok annyit elmélkednek, és amely az élmény egész-jellegét megalapozza. Az idegrendszeri központok kapcsolódásában, mely a fejlődés során egyre döntőbb tényezővé válik, találjuk meg azt a strukturális lehetőséget, mely realizálódik, amikor a tükrözés magasabb formája, a valóság tagozódásának tükrözése megvalósul. Ilyen kapcsolódások integrálódásából, dinamikus összefonódásából áll elő az élmény egész-jellegét megalapozó idegrendszeri történés.

A felfogás, melyhez így eljutottunk, az alakpszichológusok számára — azt kell mondanunk — rendkívül ellenszenves. Nincs még egy fogalom, melyet annyira ostoroznának, mint éppen a kapcsolást. Mint már jeleztük, benne látják a szélsőségesen mechanikus szemlélet megtestesülését. Egyes kapcsolatokból — mondják — sohasem származhatik az a fajta egész, melyet átélünk, amikor pl. egy emberi arcot látunk. Éppen ezzel a megállapítással kapcsolatban kell olyan megfigyelést tennünk, mely az alakpszichológusok fejtegetéseiben — és ez komoly érdemük — szokatlan: csak deklarálnak, nem bizonyítanak — sem jól, sem rosszul. Ugyanakkor érthetetlen, hogyan akarják a kapcsolásból való „származás” nélkül megmagyarázni pl. azt, hogy két egymás mellett levő vonalat „párnak” látunk, vagy a filmkockák egymásutánja a mozgó kép benyomását kelti. Vajon elképzelhető-e ez anélkül, hogy az egyik vonal kérgi vetülete valamiképpen kapcsolatba kerüljön a

³⁴ Pavlov, I. P. : Ibidem. 33. 1.

másik vonal kérgi vetületével, illetve az egyik filmkockának megfelelő kérgi mező a másik filmkockáéval? Félő, hogy az alakpszichológusok ezúttal csak új terminusok bevezetésével bizonyítanak — illetve hatnak a naiv olvasóra.

De miért tartják a kapcsolatot mechanisztikus fogalomnak? Főérvük, mint már jeleztük, a „tetszésszerintiség”: minden összekapcsolható minden-nel. A kapcsolat, úgy vélik, nem az összekapcsoltak lényegéből folyó viszonylatokra épül, hanem kívülről szinte rájuk „szerelődik”, mint a kapocs, az összetartó lánc vagy kötél. A kapcsolás az összekapcsoltak lényegétől elvben idegen, „sachfremd”, tehát művi és természetellenes. — Véleményünk szerint talán ezen az érvelésen lehet legjobban lemérni, milyen távol áll az alakpszichológusoktól a tükrözés gondolata — és egyáltalában az a törekvés, hogy a lelki jelenségek és a környező valóság viszonyát tisztázzák. Elemezzük a kapcsolást azon a példán, melyet az alakpszichológusok a kapcsolat szinte klasszikus esetének tartanak, az asszociáción. Az asszociáció legfőbb feltételét így adják meg: véletlen együtt előfordulás. Érdekes, hogy ezen a jól megfogalmazott formulán túl nem is mennek. Pedig a formula nem pontos: nem egyszerűen a véletlen előfordulás, hanem a véletlen együtt előfordulások sorozata, megismétlődése — az asszociáció alapja. De vajon ezek az együtt előfordulások általában „véletlenek”? Hiszen éppen akkor sejtünk lényegből folyó vagy okozati összefüggést a dolgok között, ha azok ismételten együtt jelennek meg vagy zajlanak le. Ez minden korreláció elve. Furcsa szemlélete volna a valóságnak az, ha pl. a villámlás és a mennydörgés egymásrakövetkezését valamiféle sorozatos „véletlennek” tartanók — bárhogyan is értelmezzük a véletlen fogalmát. De amikor az alakpszichológusok véletlen együttelezőfordulásról beszélnek, valójában nem ilyesmire gondolnak. Hogy a villámlás törvényszerűen maga után vonja a levegő bizonyos mozgását szerintük sem véletlen — de a villámlás által felidézett fényinger és a mennydörgés hangingere között már nincs „lényegükből folyó” vagy okozati összefüggés, még kevésbé van az azoknak megfelelő, részben a szem recehártájából, részben a Corti-féle szervből kiinduló idegrendszeri folyamatok között — és legkevésbé a felvillanó fény érzéklete és a mennydörgés hallása között. Ezek között valóban csak utólag és „saját jellegüktől” („Eigencharakter”) függetlenül létesül asszociatív kapcsolat. A tényállás magva a következő: *a tükrözött jelenségek között — amennyiben azok ismételten együtt előfordulnak — általában van lényegükből folyó összefüggés — de nincs azok tükröképei között; és nincs a tükrözést közvetítő folyamatok, az ingerek között sem.* Nyilván hiába vizsgáljuk a legaprólékosabban az idegrendszer optikai szektorában végbemenő, a fény felvillanása által kiváltott folyamatokat és a hallási szektorban a mennydörgés hangjára meginduló folyamatokat — nem fogunk találni azok belső jellegeiben semmit, aminek alapján közöttük valamilyen kapcsolatnak kellene lennie.

Itt mutatkozik meg az alakpszichológusok szemléletmódja — szinte szélsőséges formában. A tükröképek vagy a tükrözést közvetítő folyamatok kapcsolatát vizsgálják — anélkül, hogy a tükrözött jelenségekre, illetve azok kapcsolataira ügyet vetnének. Artificiálisnak és természetellenesnek tartják a tükröképek (az idegrendszeri folyamatok és érzékletek) összekapcsolását, a kívülről rájuk „szerelt” kapcsolatot — mert eszükbe sem jut, hogy azokat a tükrözött valóságmozzanatok kapcsolataival párhuzamba állítsák. Világos, hogy a tükröképek között nincs belső jellegeikből folyó összefüggés — akkor sem, ha a tükrözött valóságmozzanatok között van. Miért is lenne? Az idegrendszer csodálatos (éppen a pszichológus által megcsodálandó) teljesítménye

az, hogy az egymás iránt eredetileg közömbös tükörképek között kapcsolatot teremt — mintegy újra megvalósítva azt a másik kapcsolatot, mely a tükrözött jelenségek között tőlünk függetlenül fennáll. *Az asszociáció a valóságos kapcsolatok tükrözése* — éppúgy a tükrözés egy különleges, magasabb formája, mint az érzéklet egész-jellege. Mint ahogy az élmény egész-jellegének eredetét az alakpszichológusok belső, „autochton” tényezőkből keresik, ugyanúgy az asszociációét is. Ha művi és természetellenes, pusztán kívülről „rászertelt kapocs” az asszociáció — akkor éppúgy művi, természetellenes és kívülről belekonstruált az élmény egész-jellege is. De az igazság az, hogy egyik sem művi és természetellenes; mind a kettő a valóság egyre tökéletesebb tükrözése felé haladó fejlődés műve. Egyik sem a jelenségekre kívülről rávetített vagy hozzákonstruált mozzanat, hanem a külső ingerek által felidézett folyamatok természetes alakulása, kapcsolódása és integrálódása az idegrendszerben — olyan alakulása, kapcsolódása és integrálódása, mely maga is a külső valósághoz igazodik, a valóságos kapcsolatokhoz és a valóság tárgyi és történésbeli tagozódásához.

De azt is elismerhetjük, hogy adott esetben — és bizonyos ismeretelméletileg tisztázott értelemben — az együttlőfordulások valóban véletlenül alapszanak. Véletlennek minősíthetjük pl. azt, hogy a forrás mellett egy meghatározott formájú nyírfa áll, vagy hogy X.Y. telefonszáma 115—344. De vajon lebecsülhetjük-e az ilyen véletlenek jelentőségét? Az alakpszichológusok valósággal pejoratív jelzőként használják a véletlent — úgy beszélnek róla, mint a törvényszerűnek, a lényegből folyóknak, a megismerésre és tudományos regisztrálásra méltónak az ellentétéről. Érvelésük logikája megint az, hogy valmit, ami bizonyos vonatkozásban helytálló, minden vonatkozásban helytállónak tüntetnek fel. Lehet, hogy a véletlen, mint inkalkulábilis faktor, adott esetben mellékes, elhanyagolható stb. — de jelentősége az állati élet fenntartása szempontjából egészen más. Az állatnak a véletlenek százazeihez kell éppúgy alkalmazkodnia, mint a törvényszerűen bekövetkező eseményekhez. Az állat életbenmaradása függhet attól, hogy a nyírfáról felismeri az eldugott forrás helyét, és sorsdöntő lehet számunkra adott esetben, hogy X.Y. telefonszámát tudjuk. A véletlen kapcsolatok tükrözése asszociációinkban pontosan ugyanolyan rendű és rangú teljesítmény, mint a törvényszerű kapcsolatok tükröződése. Külön is hangsúlyozzuk ezt, mert az alakpszichológusok gyakran úgy tüntetik fel, mintha az ilyen asszociációk (pl. a név és a telefonszám között) csak valamiféle különleges idegrendszeri „idomítás” eredményei lennének, melyek az alapjelenségnek, az egész-jelleggel bíró élménynek művi felaprózásából és a részek utólagos összeragasztásából („adhéziójából”, ahogy Lewin mondja) állnának elő.³⁵ Ezért leértékelik az emlékezés és tanulás vizsgálatának egyik legelterjedtebb módszerét is: az értelmetlen szótagok emlékezetbe vésését.

A véletlennek és a törvényszerűnek helytelen értékelése csak egyik megnyilvánulása a jelenségek ama sajátosságos értékelési rendjének, mely az alakpszichológusok tanításán végigvonul. De milyen mértékű is volna a helyes értékeléshez — akkor, amikor majdnem ismeretlen előttük ennek az értékelésnek a természetes alapja: az, hogy a lelki jelenség életjelenség, hogy meghatározott jelentősége van az életjelenségek rendszerében, és hogy jelentősége csak a külső valósággal való viszonyból érthető meg. Az állatnak, hogy életét fenntart-

³⁵ Lewin, K.: Vorsatz, Wille und Bedürfnis. 1926.

hassa, fel kell készülni azokra a helyzetekre, melyek életszinterében időnként bizonyos valószínűséggel előállnak. Úgy készül fel rájuk, hogy az ingerhez, mely az illető helyzetekre jellemző, meghatározott és megfelelő cselekvés kapcsolódik. Fent azt mondtuk : az adott helyzetre nem mindig az jellemző, hogy egy bizonyos fajta inger (fény, hang, szag stb.) megjelenik, hanem az, hogy az ingerek valamilyen jellegzetes együttese lép fel. A számunkra fontos környezeti eseményeket, ahogy Pavlov mondja, egyszer az ingerek kisebb-nagyobb komplexusa, esetleg az egész ingerkonstelláció — másszor egyetlen szál inger jelzi. A megfelelő cselekvés kiváltásához néha az szükséges, hogy a környezet valamely nagyobb egysége tükröződjék érzékletünkben, de néha az, hogy a környezetet valamely apró eleme. Aki az alapteljesítményt, az élet fenntartását, tekinti értékelési alapnak (és mi mást tekinthetne annak?), annak egyformán kell értékelnie a jelzés és tükrözés mindkét módját. Az organizmus számára ugyanolyan jelentőségű a térileg és időileg korlátozott, elemi (vagy megközelítően elemi) jelenség tükrözése, mint az egészeké. Analízis és szintézis egyenrangú lelki és idegrendszeri teljesítmények. Mi magyarázná meg, hogy a lelki jelenség egész-jellege döntő, és ez az egész-jelleg volna a lelki jelenség specifikuma? Számunkra csak az volna mérvadó, ha az alakpszichológusok kimutatnák, hogy az állapot életkörülményei között a tárgyi és történésbeli egységek tükröződése oly sokkal általánosabb és fontosabb követelmény, mint az egyes elemek tükrözése, hogy az érzékelő apparátus a fejlődés során specifikusan erre rendezkedett be — míg az elemek tükrözése csak mint másodlagos, járulékos funkció jelennék meg. Ennek kimutatására azonban az alakpszichológusok nem is gondolnak ; de nem is tudnák kimutatni, mert tényszerűen nem áll. Ha valamelyik a két teljesítményforma közül fejlődéstörténetileg elsődleges, akkor az — eddigi ismereteink alapján — inkább az analitikus funkció, a térben és időben korlátozott terjedelmű inger izolálása ; már csak azért is, mert ez a funkció — minden jel szerint — egyszerűbb struktúrárt kíván. — Ha igazat is adunk az alakpszichológusoknak abban, hogy az élmény egész-jellegét a kutatás eddig nem vette kellőképp figyelembe, és ha komoly érdemüknek tartjuk is, hogy a kutatás egy rendkívül termékeny irányát kijelölték — a különleges tudománytörténeti helyzet nem bizonyíthatja az elhanyagolt mozzanat valamiféle elsőbbségét.

Akiket a lelki jelenségek „sajátossága” túlságosan megragad — mint az alakpszichológusokat is — azok hajlamosak arra, hogy a lélektan tudományos önállóságát féltsek a biológiai vonatkozású tények figyelembevételétől. Gyakran halljuk azt, hogy a biológiai és a pszichológiai szempontot nem szabad összekeverni. Ezt természetesen helyeseljük. De a lelki jelenségek természete és biológiai funkciója közötti összefüggés vizsgálata nem „szempontok összekeverése”. Az, hogy a lelki jelenség egy külön tudomány tárgya, melynek külön módszerei és „szempontjai” vannak, nem változtat azon a tényen, hogy a lelki jelenség életjelenség, hogy jellegét, természetét nem vizsgálhatjuk biológiai funkciójától függetlenül. A különleges módszerek és szempontok többek között ennek a vizsgálatnak is módszerei és szempontjai. A tudományok szétválását nem a valóság egymástól független területekre osztottsága tette szükségessé, hanem a valóság megismerésének sajátos feltételei. Hasonló alapon az alakpszichológusoknak is szemére vethetnők, hogy ők vizsont a pszichológiai és a fiziológiai szempontot „keverik össze”, mert hiszen léptenyomon a lelki jelenség és az idegrendszeri folyamatok viszonyáról elmélkednek. Ha ők fejtegetéseinkben meg nem engedett „biologizmust” látnak,

akkor saját maguknak valamiféle „fiziologizmust” kell felróniok (mint ahogy egyesek fel is rótták nekik).

Mindjárt hozzá kell fűznünk : a fiziologizmus vádja bizonyos értelemben nem is jogosulatlan. Az a mód, ahogyan az alakpszichológusok a lelki jelenségeket a fiziológiai folyamatokkal kapcsolatba hozzák, elgondolkodtató. A szkolasztikus filozófusokról azt mondtuk, hogy valójában felderengett előttük a lelki jelenségnek és a valóságnak tükrözéses viszonya, csak éppen megfordítva ábrázolták, feje tetejére állították. Ugyanígy meg kell állapítanunk : a tükrözéses viszonyt az alakpszichológusok is felismerik, de sajátos módon leszűkítik, illetve eltolják más területre. E viszonyt *nem az élmény és a környező valóság között* tételezik, *hanem a lelki jelenség és a fiziológiai folyamatok között*; mintha lelki jelenségeink a fiziológiai (idegrendszeri) folyamatokat tükröznék. Sőt az alakpszichológusok tiltakoznak fejtegetéseik minden más értelmezése ellen. Köhler ugyan jelmondatául választja a goethei sort : „denn was innen, das ist aussen”, de mindjárt nyomatékosan hozzá is fűzi : ez nála csak azt jelenti, hogy bizonyos hasonlóság, „isomorphismus” áll fenn a lelki jelenség és az „azt kísérő” fiziológiai folyamatok között.³⁶ Mondanunk sem kell, hogy az ilyen fajta „tükrözés” lényegesen más, mint amiről mi beszélünk, és nem mond semmit arról a viszonyról, mely a lelki jelenségvilág és a környező valóság között fennáll. Ha megint biológiai megfontolásokhoz folyamodunk, be kell látnunk : az állatnak nem saját idegrendszeri folyamataihoz kell alkalmazkodnia, nem azok hű tükrözésére van szüksége, hogy az adott helyzetben helyesen cselekedjék, hanem arra, hogy az adott helyzet tükröződjék idegrendszeri folyamataiban.

A lelki jelenség és a külső valóság viszonyának helyes felismerése a szigorúan materialista állásfoglalás elengedhetetlen tartozéka. Aki a tükrözéses viszonyt szem elől téveszti, előbb vagy utóbb letér a materialista szemlélet útjáról. Tudniillik : aki a lelki jelenség és a külső valóság viszonyát nem látja világosan, az a lét és tudat viszonyát sem látja világosan, s végül a világnézeti alapkérdésekben is megzavarodik. Az alaklélektani elmélet különösen tanulságos példa erre, mert valójában szilárd materialista alapja van : a lelki jelenséget — annak alapvető jellegeit is — a fiziológiai folyamatok struktúrájából igyekszik megérteni. „Minden általunk tapasztalt téri rend hű reprezentációja a megfelelő rendnek a tapasztalást megalapozó fiziológiai folyamatok dinamikus struktúrájában”³⁷ — mondja Köhler, s ugyanezt kiterjeszti az idői rendre is. Ugyanez az idézet azonban, ha közelebbről megvizsgáljuk, jellegzetes világnézeti bizonytalanságot árul el. Mit jelent a kifejezés : „általunk tapasztalt téri rend” („experienced order of space”) ? Számunkra csak egyet jelenthet : a tőlünk függetlenül létező, külső téri rendet. Az, hogy „általunk tapasztalt”, nem változtat a dolgon. A téri rend attól függetlenül fennáll, hogy tapasztaljuk-e vagy nem, látjuk-e vagy nem, helyesen látjuk-e vagy tévesen, hogy „tapasztalt” téri rend-e vagy nem tapasztalt. A „tapasztalt” jelző csak e téri rend bizonyos viszonyát jelzi a tapasztaló alanyhoz. Ez az egyértelmű materialista felfogás. — De ha így van, akkor a fenti idézet úgyszólván értelmét veszti. A külső, tőlünk függetlenül létező téri rend nem lehet — akkor sem, ha „általunk tapasztalt” — reprezentációja a fiziológiai folyamatok dinamikai struktúrájának. Legfeljebb megfordítva: a fizio-

³⁶ Köhler, W.: Gestalt Psychology, 1929. 61. l. és 174. l.

³⁷ Köhler, W.: Ibidem. 64. l.

lógiai folyamatok struktúrája reprezentálhatja a külső, tőlünk független téri rendet. A történéis irányát világosan kell látni: a külső téri rend határozza meg az ingeregüttes geometriáját, mely felidéri a fiziológiai folyamatokat; visszás értelmezés volna tehát az, hogy a külső téri rend reprezentálja az általa meghatározott idegrendszeri folyamatok dinamikus struktúráját. Ez körülbelül olyan fonákul hangzik, mintha azt állítanók, hogy a tárgy „reprezentálja” a róla készült fényképet.

De a fenti idézet nem tartalmaz ilyen fonákságot — csak ha a materialista kutató szigorúságával értelmezzük. Az alakpszichológusok terminológiájában ugyanis az „általunk tapasztalt téri rend” nem (vagy legalábbis: nem mindig) az objektíven fennálló téri rendet, hanem „tapasztalatunkat” erről a téri rendről jelenti. Még élesebben mutatja a különleges terminológiai csuszamlást egy másik idézet: „... annak az együttesnek („context”), melyet mint összetartozó, egyetlen tárgyat érzékelek, egy dinamikus egység vagy egész felel meg az alapul szolgáló fiziológiai folyamatokban.”³⁸ De a szerző mindjárt hozzá is fűzi — nehogy félreértés essék: „Az élményben mutatkozó rend ebben a tekintetben is hű reprezentációja a megfelelő dinamikus rendnek azokban a folyamatokban, amelyekről függ.”³⁹ Nem óhajtunk fogalmazási kérdéseken lovagolni, de az a sejtelmünk, hogy a kifejezésbeli ekvivokáció mögött több van, mint terminológiai szeszély vagy lazaság. Ez a sejtelmünk megerősödik, ha az alakpszichológusok — különösen Köhler — munkáiban elmélyedünk: *a terminológiai azonosság mögött a tényleges azonosság tételezése van*. Az alakpszichológusok világképében — bár ezt nem szögezik le egyértelműen — az „érezelt valóságmozzanat” és „a valóságmozzanat érzéklete” valamilyen értelemben azonosak. Az alakpszichológusok ezzel akarva-akaratlan kikötnek az idealista világnézetek egyik ismert változatánál — melyre a kor természetkutatói már hajlamosak — az empiriokriticizmusnál. A „tapasztaltnak” és a „tapasztalatnak” a terminológiai egybemosódása az a híd, melyen át a filozófiai azonosításhoz eljutnak.

Az alakpszichológusok, mint már említettük, az ún. közvetlen tapasztalatból indulnak ki. De érdekes az, hogy ezt a közvetlen tapasztalatot általában mivel példázzák; nem azzal, hogy „látunk egy tárgyat”, hanem azzal, hogy „egy tárgy előttünk van”. Kinyitjuk a szemünket — mondják — és előttünk van a világ tárgyaival, dolgaival, jelenségeivel stb. (ahelyett, hogy „és látjuk a világot tárgyaival, dolgaival, jelenségeivel stb.”). Már ebben a példázási módban benne rejlik az idealisztikus implikáció csirája: mintha az, hogy a világ tárgyaival, dolgaival, jelenségeivel stb. előttünk áll, valahogy következménye volna annak, vagy függene attól, hogy kinyitjuk a szemünket és látunk. A közvetlen tapasztalatot egyes alakpszichológusok egyszerűen így aposztrofálják: „das Vorgefundene”, vagyis: az, amit közvetlenül találunk.

Ugyanílyen rejtett implikációja van a „fenomenális világ”, „fenomenális tárgy”, „fenomenális tárgymozzanat” és hasonló kifejezéseknek, melyeket az alakpszichológusok gyakran a közvetlenül tapasztalt, érezelt, hallott, látott stb. jelző helyett használnak. Ezzel még jobban elfedik azt, hogy valójában az élményről, a valóság érzékletéről, a valóságra vonatkozó tapasztalatról van szó. A „fenomenális” jelző mögött ilyen forgalmi konstruk-

³⁸ Köhler, W.: Ibidem: 66. l.

³⁹ Köhler, W.: Ibidem: 66. l.

ció is van : a világ — nem úgy, ahogy tőlünk függetlenül van, hanem úgy, ahogy nekünk „megjelenik”.

Az empiriokriticista világnézeti pozícióhoz való közeledést előkészítették más terminológiai lazaságok, helyesebben visszaélések is, melyek az egész egykorú pszichológiai irodalomban mutatkoztak. Nem kétséges, hogy ezek a terminológiai visszaélések már bizonyos világnézeti sugalmazásra állnak elő, de azután ők maguk is a világnézeti eltévelyedés irányába hatnak. Két ilyen abuzusra mutatunk rá.

1. A lelki jelenségek megjelölésére egyre inkább meghonosodik az „élmény” („Erlebnis”, „experience”) kifejezés. E kifejezés ellen természetesen önmagában semmi kifogásunk nincs. De ha közelebbről megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy fogalmi szerkezete egy ponton eltér a „tapasztalat”, az „érzéket”, és általában a lelki jelenség fogalmától. Az „élmény” főnévi változata az „átélni” igének (a németben és az angolban az ige formailag is pontosabban egyezik a főnévvel: „erleben” és „to experience”). De az „átélni” igét másképp használjuk, mint a „tapasztalni” vagy „érzékelni” igéket. Különös módon: az átélés tárgya lehet — maga a lelki jelenség („átételek egy lelki folyamatot”, „érzelmet”, „vágyat” stb.) — a tapasztalás, az érzékelés, a látás, az emlékezés stb. tárgya a tőlünk függetlenül létező valóság. Az, amit átélünk — lelki jelenség, az amit tapasztalunk — külső valóság. A terminológiai egybeesés, melyről fent beszéltünk, az átélésnek és a tapasztalásnak a terminológiai egybeesésével kezdődik. Az átételt („das Erlebte”) azonosítják a tapasztalttal — néha így is mondják : a világ, ahogy közvetlenül átéljük. Angol nyelvtérületen ez még közelebbfekvő volt, mert átélni és tapasztalni egy szó : to experience. Az élmény tehát sajátos fogalmi konstrukció, mely valahogy önmagára utal, mintegy önmagát tartalmazza ; használatánál elővigyázatosságra és fogalmi szigorúságra van szükség.

2. A másik terminológiai abuzus régebbi keletű és speciálisabb jellegű. A látási érzékelés fizioiogiájában — főképp Hering nyomán — elterjed a „Sehding” kifejezés, mely valójában a tárgy látási érzékletét jelenti. Magyarra a kifejezés nehezen fordítható — talán a „látott dolog” felel meg neki legjobban. Mindenesetre rövid és könnyen kezelhető nyelvi formula, mely Heringnél valóban csak a leírás és fogalmazás könnyítését szolgálja. Pl. amikor a tárgyat — annak színét, alakját, nagyságviszonyait, tőlünk való távolságát stb. — nem olyannak látjuk, mint amilyen a valóságban (a pontos mérések és fizikai vizsgálatok alapján) — akkor az érzékelés e tökéletlenségét röviden így írják le : a „látott dolog” (das Sehding) nem egyezik az objektív dologgal”. De azután burjánzanak a hasonló konstrukciójú kifejezések : „Sehwelt”, „Farbwelt”, „Tastwelt” stb. A látási érzékek tulajdonságai, állandósága vagy változása stb. mindinkább a „Sehding”, a „látott dolog”, a „látott világ”, tulajdonságaiként, változásaiként vagy állandóságaként szerepelnek. A végén megint ott tartunk, hogy a dolog látási érzékletének tulajdonságai egybeesnek a látott dolog tulajdonságaival. Így válik többek között az „alak” is a látási érzéklet tulajdonságává — jóllehet a természetes szóhasználat szerint csak a tárgynak vagy az ábrának van alakja. Az alakpszichológusok különös előszeretettel használják a Hering által bevezetett terminológiát, minthogy nagy mértékben az ő kutatásaira és módszertani megközelítéseire is támaszkodnak.

Természetesen sokszor nehéz megállapítani, hogy a különleges terminológia mely pontig pusztán „façon de parler”, és mely ponton túl — világnézeti

tartalom hordozója. Az igazságos megítéléshez az egész mű elemzése kell. Bizonyos kifejezésmódok rövidségük, stiláris kezelhetőségük és eleganciájuk folytán valósággal divattá válnak. De minden terminológia magában hordozza azt a tendenciát, hogy ne maradjon — pusztán terminológia; azokat is, akiknél eleinte ártatlan kifejezésmód, bizonyos világnézeti pozíciók felé tereli — legtöbbször olyan világnézeti pozíciók felé, melyek a terminológia útnakindításánál már homályos sugalmazások formájában hatottak. Ezt e sorok írója maga is átélte. Németnyelvű publikációimban átvettem az akkor széles körben használt terminológiát. De valójában ennél több történt. Egyik — mindenesetre fiatalkori — munkámban, melynek már a címe („Die 'Konstanz' phänomenaler Dingmomente”) is kifogásolható, bizonyos nézeteket — éppen az alaklélektani gondolatkörből — magamévá tettem, melyekkel ma nem értek egyet.⁴⁰

Azt láttuk tehát, hogy az alaklélektani elméletnek — anélkül, hogy azt világosan kifejezésre juttatták volna — bizonyos világnézeti kicsengése van. Olyan világnézeti pozíció felé vezet, mely jól beleillik a társadalmi fejlődés bizonyos szakaszában előálló idealista filozófiai áramlatok együttesébe. Mindenesetre nem az irracionális gondolkör az, amelybe beletorkollik — e tekintetben élesen eltér a többi „egészleges” („ganzheitlich”) lélektani irányzatoktól. Az alakpszichológusok nem állítják, hogy az „egész” elvben megismerhetetlen, sem azt, hogy csak „közvetlenül”, valamilyen belső „lényeglátással” vagy hasonlóval „ragadható meg”; ők behatóan és az exakt természettudományok fogalmi apparátusával keresik az élmény egész-jellegének törvényszerűségeit, miközben minden ponton az idegrendszer szerkezetére és funkciójára támaszkodnak. Ha osztályozni akarunk, inkább azt mondhatjuk, hogy az alaklélektan világnézeti implikációit illetően az empiriokriticizmussal és általában a fizikai idealizmussal rokon.

Ez a megállapítás annál meglepőbb, mert az alakpszichológusok egyébként éppen Mach felfogásában látják a régi atomisztikus lélektani szemlélet egyik legszélsőségebb megnyilvánulását. Mach az „Analyse der Empfindungen” c. művében az érzékleti elemekből indul ki; ezekből akarja az egész valóságot — nemcsak a valóságról való ismeretünket — felépíteni. De amit az alakpszichológusok ebben a tanításban kifogásolnak, nem az, hogy a valóságot és a valóságot tükröző érzékletet összekeverik, hanem az, hogy a valóságot *érezékleti elemek* összességének, tömegének („Masse”) tekintik. Az, hogy Mach mindenütt „elemekről” beszél, véleményünk szerint csak terminológiai sajátosság, és nem tartozik tanítása lényegéhez, világnézeti magvához. Másrészt azonban az alakpszichológusok maguk állapítják meg, hogy Ehrenfels előtt már Mach nyomatékosan rámutatott az optikai alakok jelentőségére; így pl. a transzponálhatóság problémáját már ő felvetette, sőt igen figyelemreméltó matematikai megfontolások segítségével a megoldáshoz közelebb vitte.⁴¹

Az egész alaklélektani irányzat megítélésénél természetesen a negatívumokat súlyuknak és jelentőségüknek megfelelően kell a mérlegre tennünk. És nemcsak a negatívumokat kell a mérlegre tennünk. Úgy hisszük, bizonyítottuk azt, amit bírálatusunk elején mondtunk: az alaklélektani elmélet a lelki jelenség és a külső valóság viszonyát némileg eltorzítva tünteti fel, és

⁴⁰ Kardos, L.: Die „Konstanz” phänomenaler Dingmomente. 1929.

⁴¹ Lásd ehhez Kardos, L.: Versuch einer mathematischen Analyse von Gesetzen des Farbensehens. Zeitschr. f. Sinnesphysiol. 66. 1935.

elhomályosítja a szigorúan materialista álláspontot. Bizonyos végső következtéseknek már számunkra elfogadhatatlan világnézeti kicsengése van. Kérdéses azonban, hogy az elméletet ezért kifejezetten vagy egyenesen „szélsőségesen” idealista irányzatnak minősíthetjük-e — ahogy ezt pl. Vacuro teszi.⁴² Vacuro megerősíti Köhler kísérleti eredményeit, de azok értelmezését több ponton bírálja; kifogásai véleményünk szerint nem olyan jelentőségűek, hogy az egész irányzat világnézeti tartalmának megítéléséhez alapul szolgálhassanak. A legfőbb hiányosság, mellyel bírálatunk csaknem minden pontján találkozunk az, hogy az irányzat alapítói és hívei nem is igyekeztek tisztázni a lelki jelenség és a külső valóság viszonyát. De ez a világnézeti „gondtalan-ság” — ha szabad így nevezni — a polgári környezetben élő kutatók nagy részére abban az időben jellemző volt. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy az irányzat a lélektani kutatást fontos területeken megtermékenyítette és fellendítette. A „természetes” tények egész sorának problematikáját feltárta, és azokat a megoldáshoz közelebb hozta. Azzal, hogy a lelki jelenségvilágot minden ponton a fiziológiai folyamatokkal együtt — mintegy az idegrendszer magasabbrendű megnyilvánulásaként — szemlélte, komoly haladást jelentett az egykorú, kifejezetten idealista világnézeti tartalmú és programú lélektani irányzatokkal szemben; az utóbbiak élesen vitába is szálltak vele. Az alakpszichológusok komoly érdeme az is, hogy a tudományos gondolkodás szigorúságára kimagasló módon törekedtek (még a szerintünk téves gondolatmenetekben is), hogy távol állott tőlük minden dogmatizmus, és nem követték a látszólag rokon „egészleges” irányzatok irodalmias kifejezésekkel, elmosódott fogalmi tartalommal és főként irracionalista szólamokkal telített gondolkodásmódját. Eredményeiket a haladó tudomány — kellő világnézeti tisztázás után — komoly nyereséggént könyvelheti el és értékesítheti.

КРИТИКА ГЕШТАЛТ-ПСИХОЛОГИИ

Лайош Кардош

Гештальт-психологическое направление появляется на определенном критическом этапе развития психологии. Причину кризиса видели в так называемом «атомистическом» взгляде прежней психологии, в искании элементарных психических явлений, и в стремлении, сводить более сложные переживания к этим элементарным психическим явлениям.

Это противопоставлялось гештальт-психологическое мнение: психические явления это особые целые, которые нельзя составить из «частичек» (если они вообще существуют), явления эти непонятны и имеют так называемые «само-законы», которые мы должны исследовать отдельно. Критика показывает, что особая целостность не является конченным необъяснимым фактом, особым психическим явлением. Его можно понять при основном анализе основной функции психического явления, отражения действительности и управления действия. Цельность в его развития и в актуальном существовании — зависит от разделения на особые целые (на объекты, события, процессы, сцены и т. д.) окружающей действительности — и в действительности является отражением этих целых. С другой стороны, если мы лучше знаем отношение между действием и данным положением, то будет понятнее, что психическое явление биологически правильно детерминирует действие, часто только как целое с определенной конструкцией. В окружении животных и людей обычно не только один изолированный импульс передает отражение появляющегося биологически релевантного момента и не только один изолированный

⁴² Vacuro, E. G.: Az anthropoidok magasabb idegműködésének vizsgálata, 1948. (Dokumentáció).

импульс дает сигнал для желательного действия но особая совокупность импульсов пространства и времени. Это основывает цельность чувства, возникающего вследствие раздражений (который является исходной точкой цельности всех других психических явлений — как раз по мнению гештальт-психологов. Гештальт-психологическая тенденция не обращала внимания на основную соответствующую связь между психическим явлением и окружающей действительностью, и поэтому она не только переоценивает и фетишизирует определенные моменты (которые понятны только из вышесказанных отношений) но и скатывается на опасную позицию мировоззрения.

THE CRITIQUE OF THE GESTALT-PSYCHOLOGY

Lajos Kardos

The idea of the Gestalt-psychology appears in certain critical periods of the development of psychology. One may trace the cause of the crisis in the "atomic" attitude, in the "atomic" view of the psychology prevailing previously, in the search of the elementary mental occurrences and in the endeavour to trace the complicated experiences back to these elementary mental occurrences. In contradiction to this the standpoint of the Gestalt-psychology is: the mental occurrences are peculiar wholes, which can be neither deduced nor understood out of their "parts" (if such parts exist at all); they have their so-called "own laws", which are to be searched quite separately. The critique points out that the peculiar whole-character is not a final and unexplainable fact, not a speciality of the mental occurrence. It can be explained by a deeper analysis related to the basic function of the mental occurrence, the reflection of objective reality, and the guiding of the action.

The whole-character — in its evolution just as in its timely coming into being (arising) — is closely connected with the division into peculiar "wholes" (objects, events, scenes, processes, and so on) of the surrounding reality and is really nothing else than the reflection of these "wholes". On the other hand — with full knowledge of the relation between the action and the given circumstance — we can see that the mental occurrence can determine the action — in a biologically intelligible way — often only if the "whole" possesses a definite structure. In the surrounding's of men and animals the reflection of the appearing and biologically relevant motif is not transmitted by an isolated stimulus, and it is not an isolated stimulus that gives the impulse to the action just wished, but the peculiar ensemble of time and space of the stimuli; this establishes the „whole-character" of the sensation appearing as a result of the stimuli (this "whole-character" of the sensation is the starting point of the "whole-character" of every mental occurrence — just according to the Gestalt-psychologists).

The school of Gestalt-psychology had no regard for the fundamental adequate relation between mental occurrence and surrounding reality, and therefore it not only overvalued certain moments — making fetishes of them although they are to be completely understood from the above mentioned relation only —, but got at the same time to an ideological position exposed far too much to rightful attacks.

DIE KRITIK DER GESTALTPSYCHOLOGIE

Lajos Kardos

Die gestaltpsychologische Richtung tritt neuerdings in einer kritischen Etappe der Entwicklung der Psychologie auf. Man will den Grund für die Krise in der sogenannten »atomistischen« Betrachtungsweise der bisherigen Psychologie, in der Suche nach elementaren seelischen Vorgängen sowie in dem Bestreben erblicken, die komplizierteren Erlebnisse auf diese elementaren seelischen Vorgänge zurückzuführen. Demgegenüber steht die gestaltpsychologische Auffassung: die seelischen Vorgänge sind ein eigenartiges Ganzes, das aus seinen »Bestandteilen« (sollte es welche überhaupt geben) weder abzuleiten, noch zu begreifen ist, es hat sogenannte »Eigengesetze«, die besonders erforscht

werden müssen. Die Kritik weist nach, dass die eigentümliche Ganzheit keine letzte unerklärliche Tatsache, d. h. eine Besonderheit der Seelenvorganges sei. Man kann sie mit Hilfe einer eingehenden Analyse der Grundfunktionen des psychologischen Vorganges, der Widerspiegelung der Realität und der Lenkung der Handlung begreifen. Die Ganzheit hängt sowohl in ihrer Entwicklung als auch in ihrer aktuellen Entstehung — eng mit der Gliederung in eigentümliche Ganzheiten (in Gegenstände, Ereignisse, Vorgänge, Szenen usw.) der umgebenden Wirklichkeit zusammen und ist eigentlich eine Widerspiegelung derselben Ganzheit. Andererseits wird anhand einer tieferen Kenntnis des Verhältnisses von Handlung zur gegebenen Lage auch begreiflich, dass der seelische Vorgang die Handlung oft nur als ein mit bestimmter Struktur ausgestattetes Ganzes biologisch sinnvoll determinieren kann. In der Umgebung von Tier und Mensch vermittelt im allgemeinen nicht etwa ein isolierten Impuls die Widerspiegelung des sich biologisch einstellenden relevanten Moments, und das Zeichen zur eben gewünschten Handlung wird nicht etwa durch einen einzigen isolierten Impuls, sondern durch ein eigenartiges Zusammenwirken von Impulsen in Raum und Zeit gegeben; das begründet die Ganzheit der infolge der Impulse entstandenen Perzeption (die den Ausgangspunkt der Ganzheit aller anderen seelischen Vorgänge eben nach der Meinung der Gestaltpsychologen bildet). Die gestaltpsychologische Richtung zog das grundlegende Auf-Einander-Abgestimmt-Sein vom seelischen Vorgang und umgebender Realität nicht in Betracht, und demzufolge hat sie gewisse Momente nicht nur überschätzt und fetischisiert (die man nur aus den obigen Beziehungen verstehen kann), sondern wurde auf eine sehr angreifbare weltanschauliche Position getrieben.